

4/1978

Č L Á N K Y , S T A T Ě , S T U D I E

P R Á V N Í P O J M Y A P R Á V N Í T E R M I N O L O G I E
(Právní pojmosloví a názvosloví)

akad. Viktor K n a p p

I.

Právo jako informační systém

1. Předměty poznání lze zkoumat a definovat z různých stránek. Tento poznatek dialektické logiky, jasně vyjádřený a demonstrován Leninem v jeho známé polemice s Bucharinem,¹⁾ platí nejen pro hmotné předměty, ale i pro myšlenkové výtvořky a platí tedy důsledně i pro právo. Právo (čimž tu míníme vždy právo objektivní) může tedy být pozorováno a zkoumáno jako soubor či systém právních norem, tj. v dialektické jednotě svého obsahu jako materiálními životními podmínkami společnosti určené vůle vládnoucí třídy (popř. všeho lidu) a formv, tj. závazného a formálního projevu této vůle, může být pozorováno a zkoumáno i jako prostředek či nástroj státního řízení společnosti, jako prostředek společenské výchovy atd. a též jako společenský informační systém. Právě tento poslední aspekt práva je zatím málo vědecky prozkoumán a proto mu zde podle plánu výzkumu teore-

1) Ještě jednou o odborech, Spisy (česky) s. 32, 91 an.

tických problémů legislativy v oblasti státní správy²⁾ budeme věnovat pozornost.

Aniž bychom přeceňovali psychologickou problematiku práva, jejíž jednostranné zdůraznění, jak známo, v buržoazní literatuře³⁾ kdysi vedlo k idealistické deformaci pojmu práva, nemůžeme ji nicméně nevidět ani podceňovat. Nepochybnou skutečností je, že právo může působit na vývoj společnosti toliko prostřednictvím chování jednotlivců. Ve společenském životě a zejména ve vztazích vznikajících při řízení společnosti a v právním styku vůbec však lidé často vystupují nikoli jako jednotlivci, ale jako formální organizace lidí, tj. jako státní a jiné orgány, jako podniky a jiné organizace, (právnícké osoby).⁴⁾ Je sice známo, že lidé se z hlediska psychologického někdy chovají jinak jako součást určitého společenství (organizace), než jako izolovaní jedinci, z našeho hlediska však není pochybnosti o tom, že právo jako regulátor činnosti orgánů a organizací (právníckých osob) na ně psychicky působí toliko a výlučně skrze psychiku jednotlivců. Ani na přírodu nemůže právo působit jinak než prostřednictvím chování lidí a tedy i v tomto případě prostřednictvím jejich psychiky. Můžeme tedy shrnout, že společenské působení práva prochází vědomím a vůlí jednotlivců, takže právo působí na vývoj společnosti jako celku a konečků i na přírodu prostřednictvím určitého vědomého a volního chování lidského, popř., což je jen rub toho, zabráněním určitému lidskému chování.

Mezi právem jako součástí společenského vědomí⁵⁾ a vůlí adresátů prá-

2) Šrámek, Legislativní činnosti ve státní správě, Státní správa, Bulletin Ústavu státní správy, 4/1976, s. 113, 114.

3) Psychologickou stránku práva učinil, jak známo, samým východiskem své koncepce práva Leon Petrażycki.

4) V marxistickoleninské literatuře existuje velká pestrost názorů na to, co je organizace (právnícká osoba) resp. orgán: jednotně se však přijímá, že jde o určitou organizaci lidí, resp. že organizace (právnícké osoby) a orgány mají tzv. osobní substrát. Z nejnovější literatury srov. zejména Čapek, Právní postavení socialistických podniků, Praha 1976, s. 62 an.

5) Práve jako součástí společenského vědomí se autor této stati podrobně zabývá ve své dřívější práci Filosofické problémy socialistického práva, Praha 1967 (dále citováno jako "Filosofické problémy").

va musí tedy existovat komunikace. Adresáti práva musejí vědět, co je po právu a co je protiprávné, aby se podle toho mohli zachovat, musejí být o právu informováni.

Na této skutečnosti přirozeně nic nemění zásada (ostatně nikoli bezvýjimečná),⁶⁾ že neznalost zákona neomlouvá. Tato zásada má kromě svého významu zásadního i zcela praktický, pragmatický důvod. V zájmu společenského pořádku totiž nelze v každém jednotlivém případě zkoumat, zda adresát práva právo skutečně zná či nezná, v jaké míře je zná, zda je zná dobře či špatně atd. Takoveto zkoumání by bylo neobyčejně obtížné a znalost práva je často nedokazatelná. Proto se v zájmu nezvyšování entropie společenského chování znalost práva zpravidla předpokládá či finguje. Nezbytým předpokladem toho, aby se mohlo předpokládat či fingovat, že každý právo zná, je ovšem to, aby měl možnost se s ním seznámit. Právo tedy musí být sdělné, a to veřejně a obecně sdělné, musí tedy být i informačním systémem o oprávněném či povinném (a tím i o dovoleném či zakázaném) chování.

To znamená, že právní norma jako součást právního řádu, jako nástroj společenského řízení, jako regulátor lidského chování atd., je zároveň součástí určitého společenského informačního systému: ona netoliko závazně stanoví, jak se její adresáti mají chovat, ale zároveň je o tom informuje, tj. umožňuje jim, aby se s tím seznámili, aby věděli, co mají konat a čeho se zdržet a také to, jaké právní následky bude mít jejich chování jiné (contra legem), zejména jaké újmy, jaké sankce, je v takovém případě stihne.

2. Právo je téměř výlučně sdělné lidskou řečí. Konkludentními činy (např. posuňky, kývnutím hlavou atd.), svátečnými signály apod. nebo mlčky lze vykonat právní akt (vyjádřit právní úkon), nikdy však tímto způsobem

6) Viz např. Szabó, Le rôle actuel de la maxime "Nul n'est censé ignorer la loi", Rapport Général/I E 2/, VIIème Congrès de l'Académie Internationale de Droit Comparé, Uppsala 1966. Srov. např. též mexický občanský zákoník, který sice v čl. 21 výslovně stanoví zásadu, že neznalost zákona neomlouvá, ale zároveň tam dává soudcům možnost, aby ze určitých podmínek z této zásady v konkrétních případech připustili výjimky.

nelze vyhlásit právní normu. Vyobrazení sice v právních normách lze použít (např. normativní stanovení státního znaku, podoby pamětních mincí, dopravních značek atd.). To jsou však případy tak ojedinělé, že je pro naše účely můžeme považovat za zanedbatelné a setrvat při vysloveném názoru, že právo je sdělné lidskou řečí, že tedy informace, které právo jako společenský informační systém podává, jsou komunikovány svým adresátům určitou přirozenou řečí.

Nabízí se dále otázka, zda forma této komunikace musí být vždy a nutně písemná, zda tedy musí koneckonců být písemná i v systému práva soudcovského či obyčejového atd. Nemělo by velký smysl se touto dosti složitou otázkou zabývat zde, poněvadž předně naše úvahy jsou orientovány na právo československé, u něhož písemná forma komunikace je bez jakékoli pochybnosti, a dále i proto, že otázka formy závazné (legální) informace o tom, co je a co není po právu, není pro naše téma rozhodující.

3. Výše uvedené úvahy ukazují dále, než jen na problematiku právního pojmosloví a názvosloví, resp. ukazují tyto, nejjednodušší přehlížené a podceňované otázky v širších souvislostech politických a ideologických.

Z toho, co bylo vyloženo, totiž vyplývá, že působení práva jako informačního systému zdaleka není jen technickou nezbytností a není ani pouhou "službou" poskytovanou společností (zákonodárcem) subjektům (adresátům) práva. Ti totiž mají právo (subjektivní) být o právu (objektivním) informováni a mají právo být o něm informováni přesně a včas.

Necháme-li stranou právníky jako subjekty resp. adresáty práva (pro něž ovšem platí obdobné) a hledíme-li na věc očima občana (jednotlivce, člověka, osoby fyzické) jako subjektu resp. adresáta práva, můžeme bez velkého váhání soudit, že právo na náležitou, tj. přesnou a včasnou informaci o právní normě je jedním ze základních práv občanů socialistické společnosti. Toto právo sice není stanoveno v žádném výslovném ustanovení ústavy (nepochybně je považováno za samozřejmé), lze však je snadno vyinterpretovat z ustanovení čl. 34 ústavy i z některých obecně uznávaných zásad socialistického práva. Z čl. 34 ústavy lze totiž bez pochybností vyčíst,

že ukládá-li naše ústava závazně všem občanům povinnost zachovávat ústavu i ostatní zákony (a tím i jiné na základě zákona vydané, tj. podzákonné právní normy), zároveň předpokládá a počítá s tím, že stát jako právo-
tvorný subjekt občanům zajistí možnost, aby se s právními normami mohli náležitě seznámit. Ze zásad socialistického práva, které rovněž bez pochybnosti svědčí právu občanů na to, aby byli seznámeni s právními normami, je to především výše uvedená zásada, že neznalost zákona neomlouvá. Diskutuje se sice, jak jsme na to upozornili výše, o tom, zda tato zásada je či není bezvýjimečná, ale o tom, že v našem právu platí, nepochybně je patrně nikdo. (Také neexistuje jediný judikát, který by ji oslaboval či bral v pochybnost.) Jestliže ovšem se nikdo nemůže omluvit neznalostí práva, je bez jakékoli pochybnosti, že musí mít možnost, aby právo znal.

Z jiného hlediska je možno rovněž bez váhání konstatovat, že náležitě poskytnutí přesné a včasné informace o právní normě je jedním ze základních a nezbytných požadavků socialistické zákonnosti, s níž by bylo v rozporu nejen nepublikování právní normy, ale i nedostupnost či velmi obtížná dostupnost její publikace, avšak i její opožděná publikace, pokud zkracuje, vylučuje či dokonce překračuje zákonnou legisvakanci, k tomu pak buď již dodáno, že - a to už bezprostředně souvisí s naším tématem - se socialistické zákonnosti přičítá i nepřesné, dvojsmyslné, mlhavé či přespříliš "pružné" vyjádření právní normy.

Lze tedy uzavřít tím, že náležité fungování práva jako společenského informačního systému je nezbytným požadavkem socialistické zákonnosti, a to jak z hlediska náležité ochrany práv občanů, tak z hlediska náležité úrovně státního řízení společnosti, včetně státní správy.

II.

Právní jazyk

Vzhledem k tomu, že, jak bylo uvedeno výše, informace podávaná právem jako společenským informačním systémem, je komunikována určitým přirozeným jazykem, stává se z toho hlediska vědecky zajímavou i problematika jazyka, jímž je informace komunikována, a zejména otázka používaného pojmosloví a názvosloví. Ta má pro přesnost informace velký význam a i z hlediska legislativní techniky má mnohem větší důležitost, než jí legislativní praxe (zejména podzákonná) přiznává.

Než však se budeme specificky zabývat právním pojmoslovím a názvoslovím, je třeba věnovat stručnou pozornost obecné problematice právního jazyka.

1. Pojem právního jazyka a jeho místo v jazyce spisovném

(a) Otázkou existence právního jazyka, jeho pojmem a jeho místem v jazyce spisovném se autor této stati podrobněji zabývá jinde.⁷⁾ Zde se těmito otázkami zabýváme z trochu jiného hlediska a opakujeme (ve vší stručnosti) jen to nejnütnější.

O existenci právního jazyka dnes už v literatuře nebývají pochybnosti. Proto ji zde předpokládáme, aniž bychom ji zdůvodňovali. Dodáno budiž

7) Některé otázky tvorby automatizovaného systému právních informací, Právník, v tisku. Literatura o právním jazyku sice není příliš hojná, ale přece jen, zejména v důsledku prací na automatizovaných systémech právních informací, problematika právního jazyka už není tak zanedbávána, jako bývala. Z příslušné literatury lze upozornit např. na tato díla: Krecht, Struktura právní řeči, Právník 1976, s. 1035 an., Grahn, Bemerkungen zur Rechtssprache, in: Schriftenreihe Methodologie der marxistisch-leninistischen Rechtswissenschaft, Heft 4, Karl-Marx-Universität Leipzig, Leipzig 1977 (dále citováno jako: "Schriftenreihe Methodologie"), s. 81 an., Bertrand, L'informatique et les difficultés du vocabulaire juridique, Zeitschrift für schweizerisches Recht, 3/1972, Buffelan, Introduction à l'informatique juridique, Paris 1975, s. 251 an., Klenner, Zur Juristensprache, in: Sitzungsberichte der Akademie der DDR, 18/1973, Berlin 1975, 48 an.

to, že prakticky každý živý jazyk a bez výjimky každý státní jazyk obsahuje jako svou součást vlastní jazyk právní. Problematika právního jazyka je zčásti obecná, tj. nezáleží na tom, o který právní jazyk jde (zda tedy například o český, ruský, francouzský atd.), a zčásti specifická pro určitý jazyk. V této stati nám jde o právní jazyk český. Pro slovenský právní jazyk úvahy a závěry, k nimž zde dojdeme, většinou platí obdobně, není však tomu tak vždy a bez výjimky.

Určitý jazyk má, jak je známo, různé vrstvy,⁸⁾ tedy zejména jazyk spisovný, jazyk obecný (hovorový), jazyky profesionální, slangy atd. I jazyk právní má své vrstvy. Vedle spisovného jazyka právního existuje i hovorový právní jazyk, existují i profesionální právní jazyky (justiční, správní, mezinárodněprávní apod.), které se prolínají event. s jinými profesionálními jazyky, a existují i právní slangy (např. studentský). V této stati se zabýváme právním jazykem spisovným, tj. právním jazykem jako součástí českého jazyka spisovného.

V literatuře není jednota v otázce, zda spisovný jazyk právní je v tom kterém spisovném jazyce jediný, nebo zda se dále člení ve více právních jazyků,⁹⁾ tj. zejména na jazyk zákonodárný, tj. jazyk, jímž jsou vyjadřovány právní normy (jímž jsou psány právní předpisy) a právní jazyk literární, tj. jazyk, jehož používá právnícká literatura. K tomuto třídění, které zastává zejména Klenner,¹⁰⁾ by ovšem bylo možno dodat i další specifická spisovná právní jazyky, jako např. jazyk, jehož používá soudní řízení, jenž sám se ovšem opět trochu liší od jazyka, jehož používá hospodářská arbitráž, a není ani zcela stejný s tím, kterého používá správní řízení, atd. I sám jazyk právní literatury se dosti výrazně různí, jde-li o literaturu vědeckou či o literaturu populárně vědeckou či právně propagandistickou. Lze se

8) Šmilauer, Nauka o českém jazyku, Praha 1972, s. 20 an.

9) Grahn, cit. čl. s. 83

10) V díle cit. pozn. 7. Takovéto třídění právního jazyka je ostatně dosti staré. Autor této stati si vzpomíná, že takto např. rozlišoval právní jazyk už v třicátých letech tohoto století polský právní teoretik Wróblewski (st.) v práci Język prawny i jazyk prawniczy. Tato kniha však dnes, jak se zdá, u nás není dostupná, takže nezbyvá než citovat po paměti.

tedy obávat, že by takovéto snaha o příliš minuciální podřízení právního jazyka vč asi spíš zatemnila, než vyjasnila. Užitečnější, než hledat uvnitř určitého právního jazyka drobnohledné odchylky, se nám zdá hledat v jeho problematice to, co je obecné a co může sloužit nejen vědeckému poznání, ale jeho prostřednictvím i praxi. Z tohoto hlediska se domníváme, že lze vystačit s obecným pojmem právního jazyka a jeho rozsah pozorovat z hlediska účelu zkoumání. To znamená, že, půjde-li např. o zkoumání právního jazyka z hlediska právní informatiky, tedy z praktického hlediska vytvoření automatizovaného systému právních informací, bude nás problematika právního jazyka zajímat v nejširším rozsahu, tj. jako problematika jazyka, jímž jsou vůbec komunikovány právní informace. Z tohoto hlediska nás tedy bude zajímat jazyk všech právních dokumentů, tj. dokumentů, které jsou zdrojem právních informací, bez zřetele na to, zda jde o právní předpisy, judikaturu či právní literaturu a popř. i jiné. Budeme-li zkoumat, jako činíme zde, právní jazyk z hlediska potřeb legislativy, bude nás právní jazyk zajímat v rozsahu užším, tj. v tom rozsahu, ve kterém slouží vyjadřování právních norem, tedy v tom smyslu, ve kterém Klenner¹¹⁾ ve svém výše uvedeném třídění chápe právní jazyk legislativní.

Právě vyslovenými pochybnostmi o účelnosti teoretického podřízení právního jazyka nechceme ovšem popírat, že mezi např. jazykem právních předpisů a jazykem právní literatury apod. existují určité rozdíly. Spíše však než o rozdíly, jde o nepřilíh podstatné nuance; to, co je ve všech vrstvách spisovného jazyka právního podstatné, je jim i obecné.

(b) Jazyk právní má v spisovném jazyce postavení jazyka odborného,¹²⁾ tj. jazyka, který je používán specificky k vyjádření určité vymezené součásti společenského vědomí, v našem případě, řečeno zkratkou, státu a práva, a

11) Viz pozn. 9. V podobném užším smyslu používají Polevoj a Vitruk (red.) v díle Osnovy primeniija Kibernetiki v pravovedenii (Moskva 1977) pojem "jazyk zákona" (185).

12) Viz vymezení pojmu odborného jazyka v cit. díle Šmilauerové, 22. S názorem Graha (cit.šl., s.84), že právní jazyk není jazykem odborným lze sotva souhlasit.

existuje vedle obecného základu spisovného jazyka.¹³⁾ Od obecného základu spisovného jazyka však jazyk právní není oddělen přesnou hranicí, nýbrž s ním souvisí, závisí na něm a obě tyto složky spisovného jazyka se navzájem prolínají.

Jazyk právní není přirozeně jediný odborný jazyk. Existují i četné jiné, tak např. filozofický, politický, ekonomický, ale i matematický, lékařský a četné další. Přesné hranice neexistuje ani mezi jednotlivými odbornými jazyky a i ony se v různých relacích překrývají.

Právní jazyk se tedy překrývá jednak s obecným základem spisovného jazyka a jednak i s některými jinými odbornými jazyky, které bychom mohli nazvat sousedními, jako je zejména jazyk politický, ekonomický atd. Nejzřejmější a také nejvýznamnější je vztah jazyka právního a obecného základu spisovného jazyka a tomu zde budeme věnovat hlavní pozornost.

Představíme-li si obecný základ spisovného jazyka a jazyka právního jako dvě množiny, pak jejich vzájemný vztah lze definovat jako průnik obou množin, jímž se vytvoří tři podmnožiny, z nichž jedna obsahuje to, co je specifické pro obecný základ, jedna to, co je specifické pro jazyk právní, a konečně jedna to, co je oběma společné.¹⁴⁾ Vzhledem k tomu, že tento vztah je nejvýraznější v oblasti slovníku (slovní zásoby) obecného základu spisovného jazyka resp. jazyka právního, pojednáme o něm trochu podrobněji dále v souvislosti s problematikou slovníku.

13) Obecným základem spisovného jazyka tu rozumíme ve smyslu výkladu Šmilauerova (cit.dílo, s.22) onu část jazykových prostředků spisovného jazyka, která tvoří jeho základ společný všem jeho oblastem. Graha v cit.šl. (85) staví právní jazyk vedle hovorového jazyka (Umgangssprache); Kopylov, Romanov a Jusupov rozlišují specificky právní slovník (vocabulaire spécifique juridique) a běžný slovník (vocabulaire courant), Les systemes automatiques d'information et le droit comparé, in: Developpement du droit et de la science juridique en U.R.S.S. (Kudrjavcev, Tumanov, ed.), Moskva 1978, s. 104.

14) Podrobněji o tom viz v článku autora této stati uvedeném v pozn. 7. O vztahu "Umgangssprache", kterýmžto výrazem oba autoři, jak plyne z kontextu, asi myslí totéž, co my obecným základem spisovného jazyka, viz též Bönninger, Zur Begriffsbildung und zur Definition rechtlichen Kategorien, dargestellt am Staats- und Verwaltungsrecht, in: Schriftenreihe Methodologie, s.68, 69, a Graha, cit.šl. s. 85.

(c) Ze základního rozdílu mezi obecným základem spisovného jazyka a jazykem právním, jenž spočívá v právě zmíněném rozdílu jejich společenského (komunikačního) poslání, vyplývají některé specifické rysy právního jazyka. O některých se zmíníme dále, zde budiž upozorněno na obecný charakteristický rys právního jazyka, jímž se odlišuje od obecného základu spisovného jazyka a jenž přímo souvisí s naším tématem. Tímto rysem obecným pro jazyk právní a zároveň specifickým ve vztahu k obecnému základu spisovného jazyka, je tendence právního jazyka k větší přesnosti vyjadřování a k větší formalizaci,¹⁵⁾ než ke které dochází v obecném základu. Kdežto totiž bohatství jazyka v oblasti jeho obecného základu spočívá mimo jiné i v tom, že tato součást jazyka není příliš formální, zpravidla nevymezuje rigidně obsah a rozsah (extenzi) pojmů,¹⁶⁾ hojně používá synonym a homonym, metonymií a metafor atd., jazyk právní naopak směřuje k přesnému vymezování pojmů a k strohé formalizaci jejich významu, nepřeje synonymům ani homonymům, jen zřídka používá metonymií a metafor a brání se i používání jiných obrazných vyjádření.

Tato tendence právního jazyka je patrně objektivně určena jeho společenským posláním, nikoli však ve všech podrobnostech. Formalizace právního jazyka se uskutečňuje legislativní činností lidskou, která není objektivně determinována beze zbytku a proto může chybovat (nejeden právní předpis je toho svědectvím). Hledíme-li tedy na výše uvedenou tendenci právního jazyka k přesnosti a formalizaci vyjadřování z hlediska zákonodárství, můžeme ji vyjádřit i jako postulát. Právní jazyk tedy nejen objektivně směřuje k přesnosti a formalizaci, ale společnost zároveň od legislativy postuluje, aby právní normy vyjadřovala přesně, jednoznačně, nedvojsemelně atd. a aby v rozumné míře formalizovala význam slov a popř. i složených výrazů (např. zákonnými definicemi, konstantním používáním téhož slova v témž smyslu atd., jak o tom bude řeč dále).

15) Viz zejména Bertrand, cit. čl., a další díla uvedená v pozn. 7.

16) Současná logika výrazů obsah a rozsah (extenze) pojmů používá zřídka. Čče se nám však budou velmi hodit, takže nevidíme důvodu, proč se jim vyhýbat.

(d) Vztah právního jazyka a obecného základu spisovného jazyka je dále třeba zkoumat i z hlediska jejich obecné srozumitelnosti.

V socialistické legislativě je zdůrazňován požadavek obecné srozumitelnosti právních norem resp. právních předpisů.¹⁷⁾ Tento požadavek je ovšem někdy ke škodě věci značně vulgarizován. Otázka obecné srozumitelnosti právních norem je složitější, než někdy bývá prezentováno, a také je velmi málo vědecky prozkoumána. Tak např. už samo její východisko je dost mlhavé, totiž otázka, co se rozumí obecnou srozumitelností. Vulgarizující představa obecné srozumitelnosti vychází totiž z toho, že vedle nesrozumitelného jazyka kasty profesionálních právníků existuje obecně srozumitelný jazyk, přístupný každému. Je to však pravda? Zkušenosti i jazykovědný výzkum (či lingvistickosociologický výzkum) svědčí odpovědi záporné. Zkušenosti totiž ukazují, že i lidé bez jakéhokoli právního vzdělání poměrně snadno porozumí textu právní normy a že tedy nedostatek právního vzdělání obyčejně nebrání porozumění významu v právní normě použitých slov či vazeb, brání ovšem či alespoň ztěžuje porozumění podstatě a vzájemným souvislostem právních institucí. To se ovšem nesprávně "zlidověním" právního jazyka.

Požadavek "zlidovění" právního jazyka dále mlčky předpokládá, že lidé masově čtou právní předpisy. Zkušenosti doložené občasnými právními sociologickými výzkumy však svědčí o tom, že tomu tak není¹⁸⁾ a ani nelze předpokládat, že by tomu tak v brzkou dobu bylo. I kdyby ostatně lidé právní předpisy

17) Srov. Bönniger, cit. čl., s. 68

18) Tak např. výzkum provedený v roce 1970, jehož výsledky byly publikovány v Právniku 1971, s. 476 an. (zejména např. výsledky zaznamenané na str. 488 an.). Je ostatně zkušenost, že někdy i u funkcionářů aplikujících právo (zejména v oblasti administrativy) je znalost právních pramenů, spíše než přímá, zprostředkována různými směrnicemi, služebními instrukcemi atd. a že i u nás v jisté míře platí to, co R. David píše na adresu správních úředníků francouzských, že totiž "často znají právo toliko cestou služebních instrukcí, které dostávají v oběžnících..." (Les grands systèmes de droit contemporains, Paříž 1971. IV. vyd., s. 114).

by soustavně číst chtěli, tak by nebylo snadné to uskutečnit. Nebývá totiž snadné člověku, který nepracuje v právní či do oblasti práva zasahující praxi, dostat do ruky Sbírku zákonů, nealuvě vůbec o různých resortních věstnicích apod.

Je konečně skutečností i to, že lidé nemající právnické vzdělání se, potřebují-li se ve své osobní věci či ve své profesionální činnosti přesně seznámit s právem, obracejí o právní radu na právníky (advokáty, právní referenty podniků atd.). I sama existence právnického vzdělání a jeho společenská nezbytnost je ostatně svědectvím toho, že spolehlivé poznání práva vyžaduje určitou studiem nabytou odbornost.

To vše, co tu bylo řečeno, není polemikou proti požadavku co možná největší srozumitelnosti právních norem nepravníkům, je polemikou proti vulgarizaci tohoto požadavku, jejíž kořen tkví, stručně řečeno v tom, že se porozumění t e x t u právní normy ztotožňuje s poznáním práva, ačkoli to zdaleka není totéž. Požadavek maximální obecné srozumitelnosti právních norem je tedy podle našeho názoru správný, spolu s jinými autory¹⁹⁾ však soudíme, že ho nelze dosahovat za cenu prohrěšků proti výše uvedeným základním postulatům právního jazyka, zejména proti požadavku jeho přesnosti a formalizace. Zvýšení obecné srozumitelnosti textu právních norem dlužno dosahovat jinými jazykovými prostředky, a to jak lexikálními (nepoužíváním archaismů, nezaváděním zbytečných neologismů atd.), tak i syntaktickými a stylistickými (jednoduchou skladbou vět, používáním krátkých vět, upuštěním od strojeného, pseud odborného vyjadřování atd.), nelze se však obejít bez odborných právních pojmů a právnických technických termínů, tedy bez ustáleného a co možná přesného právního pojmosloví a názvosloví.

2. Složky právního jazyka

Tak jako celé problematika právního jazyka je i otázka jeho struktury, tj. jeho jednotlivých složek, značně neprobádána. Většina vědeckých

19) Např. Bönninger, cit. čl., s.68, Grahn, cit. čl. porůznu, aj.

úvah o právním jazyku jej mlčky redukuje toliko na jedinou jeho stránku, tj. na jeho slovník. Okruh problematiky právního jazyka je však širší. Kromě zvláštností lexikálních má právní jazyk i některé zvláštnosti stylistické, syntaktické a některé (byť ojedinělé) jiné zvláštnosti gramatické. A na všechny tyto složky se vztahují výše uvedené požadavky přesnosti a formalizace. Přesnosti a formalizace právního jazyka se totiž nedosahuje pouze v oblasti slovníku, tj. zejména v oblasti pojmoslovné a názvoslovné, nýbrž souladným a komplexním úsilím o přesnost a formalizaci v oblasti stylu, syntaxe, gramatiky i pojmosloví a názvosloví, resp. slovníku vůbec.

/a/ Slovník právního jazyka

Pravda ovšem je, že těžiště této problematiky je v slovníku právního jazyka. V této oblasti je též nejvíce odlišností právního jazyka od obecného základu spisovného jazyka a otázky právního jazyka jsou tu nejsložitější.

Slovníkem právního jazyka rozumíme slovní zásobu tohoto jazyka. Tu však tvoří nejen úhrn jednotlivých slov, ale patří do ní i některé složené (víceslovné výrazy), které vyjadřují určité právní pojmy a jsou v právním jazyku počítovány jako lexikální jednotky a zpravidla konstantně užívány (tzv. klišé). Takovéto výrazy se mohou skládat ze dvou slov jako např. "národní výbor", ale i z většího počtu slov jako např. "přezkoumání rozhodnutí mimo odvolací řízení". Hovoříme-li tedy v této stati o slovech, míníme tím, nevyplývá-li něco jiného z kontextu, nejen jednotlivá slova, ale i složené výrazy.

Problémy slovníku právního jazyka jsou mnohostranné. Týkají se počtu slov, druhů slov, frekvence jejich výskytu a zejména jejich významu. Z hlediska tématu této stati má rozhodující význam naposled zmíněná sémantická stránka slovníku právního jazyka a tou se tu budeme stručně zabývat.²⁰⁾

20) Podrobně se těmito otázkami zabývá článek uvedený v pozn. 7.

V oblasti slovníku se právě, jak už bylo řečeno dříve, nejméně jeví vzájemné překrývání obecného základu spisovného jazyka a jazyka právního. S výhradou, že hranice mezi jednotlivými druhy resp. množinami slov jsou historicky proměnlivé a ani v určitém čase ne úplně přesné (existuje řada slov hybridních), lze pozorovat, že existují zhruba tři druhy slov.

/aa/ Předně jsou to slova, která se vyskytují toliko v jazyku právním. Jejich množina je značně různorodá. Často to bývají cizí slova zdomácnělá i nezdomácnělá, která se v právní řeči používají jako technické termíny (viz dále sub III. 4.), tak např. výrazy derogační klauzule, kompetenční konflikt, reivindikace, autoremedura, charter, de lege lata atd. Bývají to i některé dosud používané archaismy, jako např. slova dožadání a výprosa, či neologismy, jako např. ústavnost, odvolávka, a dále některé výrazy se specifickým právním významem, které, ač jejich jednotlivá slova jsou běžná v obecném základu spisovného jazyka, se v daném spojení v obecném základu spisovného jazyka nepoužívají. Takovými výrazy jsou např. nepojmenované smlouvy, povinný díl atd.

/bb/ Dále existuje množina slov, která existují toliko v obecném základu spisovného jazyka a nemají vůbec žádný právní význam, jako jsou např. slova radost, naděje, zpěv, lítost (srov. ale "účinná lítost") aj. Množina takovýchto slov může být utvářena buď toliko z hlediska určitého právního řádu nebo z hlediska více právních řádů (z hlediska komparatistického) nebo z hlediska obecně teoretického atd. Tak např. slova "švagrovství" či "zasnoubení" z hlediska našeho nyní platného práva náleží do množiny slov nemajících právní význam, z hlediska komparatistického či historického ovšem náleží do množiny /cc/.

/cc/ Třetí množina, patrně nejrozsáhlejší, je tvořena slovy, která se vyskytují jak v obecném základu spisovného jazyka, tak v jazyku právním, přičemž, jak je v této stati podrobně vyloženo na jiném místě, jejich význam v jazyku právním bývá přesněji vymezen nežli v obecném základu spisovného jazyka, anebo se od jejich významu v obecném základu spisovného jazyka vůbec liší.

Při bližším pozorování se ukazuje, že tyto tři množiny lze dělit dále. Tak např. existuje i nevelká sice, ale nikterak zanedbatelná podmnožina slov, která sice nejsou používána v obecném základu spisovného jazyka, ale jsou společná dvěma či více odborným jazykům, tedy in concreto jazyku právnímu a jinému odbornému jazyku. Prvky této podmnožiny, blízké množině /aa/, jsou zejména slova společná odbornému jazyku právnímu a odbornému jazyku hospodářskému, jako je např. zmíněný novotvar "odvolávka" aj. Případy tohoto druhu jsou dosti četné zejména i v oblasti státní správy, kde si zákonodárství často vypůjčuje specifické výrazy z jiných odborných oblastí lidské činnosti (srov. např. výrazy "střední člunek řízení", "státní zkušebnictví", "rostlinolékařská péče", "sídelní útvar", "územní generel" atd.).

Nejvíce problémů vyvolává množina /cc/, která se sama rozpadá přinejmenším na dvě podmnožiny. Chápeme-li totiž slovník právního jazyka extenzivně jako množinu všech slov resp. složených výrazů, kterých používají právní dokumenty (tedy zejména i právní předpisy), nalézáme v podmnožině /cc/ slova dvojnásobné významové relevance, totiž

- slova mající zároveň specifický právní i obecný význam jako např. slova stát, právo, soud, orgán, odvolání, smlouva atd., a zároveň

- slova, která bychom mohli nazvat neutrálními, tj. taková, která jsou sice používána v právních dokumentech (v právních předpisech), ale sama specifický právní význam nemají. Omezíme-li se toliko na slova významová, náleží sem řada podstatných jmen popř. spolu s připojenými k nim jmény přídavnými, která označují hmotný (tj. sekundární) předmět právních vztahů, řada sloves atd. Přitom ovšem i tato podmnožina sama je vnitřně dosti členitá a i její rozhraničení od podmnožiny předchozí je plynulé, nikoli exaktní. To lze demonstrovat na těchto příkladech. Slova resp. výrazy "nemovitost", "dopravní prostředek" a "ovzduší" náleží do obecného základu spisovného jazyka a zároveň jsou používána v právních dokumentech (v právních předpisech) jako označení hmotných (sekundárních) předmětů právních vztahů. Přitom slovo "nemovitost" má vedle svého ne zcela vyhraněného významu obecného, i specifický význam právní, definovaný výslovně v § 119

odst. (2) OZ a v § 14 ZMO, toto slovo má tedy zároveň význam obecný i specifický význam právní. Výraz "dopravní prostředek" sice specifický význam právní nemá, ale, možno-li to tak říci, dost se mu blíží. Není totiž zcela neutrální, nýbrž bývá chápán jako určité technické označení, v němž se zpravidla počítuje i jistý právní aspekt. Naproti tomu slovo "ovzduší" je z hlediska jazyka právního (nikoli ovšem jazyka chemického) zcela neutrální.

Dosavadní výklad lze tedy shrnout tak, že slovník právního jazyka chápán ve výše uvedeném extenzivním smyslu se skládá zejména ze slov majících

- /aa/ výlučně specifický právní význam,
- /bb/ specifický právní význam a zároveň specifický význam v jiném odborném jazyce,
- /cc/ specifický právní význam a význam obecný,
- /dd/ specifický právní význam a zároveň specifický význam v jiném odborném jazyce i význam obecný, tedy význam vzniklý součtem /bb/ + /cc/,
- /ee/ význam neutrální.

Tento výpočet zároveň ukazuje cestu k vymezení pojmů, které nás v této stati speciálně zajímají, tj. k vymezení toho, co se rozumí právními pojmy a právními názvy (právní terminologií), jak o tom bude řeč dále.

/b/ Styl právního jazyka

Pokud jde o s t y l i s t i c k o u stránku formulování právních norem, připomíná právem Grahm²¹⁾, že právní řeč není "Edelsprache", není to řeč krásná, ušlechtilá, jejíž cílem by bylo dosažení estetického účinku (i když ani tuto stránku právního vyjadřování podle našeho názoru nelze přehlížet a podceňovat), ale "Zwecksprache", tedy řeč účelová, která před krásou vyjádření staví jeho přenos.

21) Cit. čl., s. 86

/c/ Některé zvláštnosti gramatické

/aa/ Požadavek přesnosti právního vyjadřování má, jak řečeno, i dosti výraznou stránku s y n t a k t i c k o u. Ta spočívá např. v tom, že právní jazyk používá některých vazeb či vedlejších vět s konstantním smyslem. Tyto vazby či vedlejší věty tvoří vlastně v právním jazyce určité výrazové jednotky a fungují do jisté míry obdobně jako kód. Tak např. vedlejší věty "není-li ujednáno něco jiného" a "jinak je právní úkon neplatný" či věty podobného smyslu neklaaně svědčí o tom, že jde v prvním případě o právní normu dispozitivní a v druhém o právní normu kogentní; vedlejší věta "leđa že by škodu nezavinil" či pod. znamená, že v daném případě právo stanoví vyvratitelnou domněnku zavinění. Vyvratitelnou domněnku zavinění znamená i výraz "má se za to" (viz ovšem dále - sub V.5.e - výjimku), kdežto výraz, že se na někoho či na něco "hledí jakoby", signalizuje domněnku nevývratnou.

Uvedené výrazy jsou ovšem většinou tzv. jazykové kliše (viz výše) a samy o sobě ztrácejí svůj syntaktický charakter, jauce spíše charakteru lexikálního. Důležitý význam syntaktický si však v právní řeči zachovávají jako součásti syntagmat (syntaktických skladebních dvojic či skupin). Tak např. norma § 134 OZ, že v případě smluvního převodu vlastnictví movité věci, se "nabývá vlastnictví převzetím věci, není-li...dohodnuto jinak", je vyjádřena syntagmatem vzniklým přiřazením dvou skladebních částí podle logického vzoru: /1/ jestliže non p, /2/ pak q!²²⁾

/bb/ Význam syntaxe pro přesnost právního vyjadřování lze demonstrovat i na příkladech negativních, tj. na příkladech, kdy syntaktická nepřesnost může způsobit vážnou nejasnost právní normy. Příkladem tu může být neblaze proslulý § 453 odst. (2) OZ, který před lety svou nejasností vyvolal vleklý spor o svou interpretaci, a to zdaleka ne jen v právní vědě, ale především v právní praxi. Tento příklad je tím instruktivnější, že ukazuje, jak syntaktická nepečlivost může přímo působit i v oblasti pojmoslovné a zatemnit

22) Význam syntagmat pro právní jazyk (zejména pro selekční jazyk právní) zdůrazňuje Ciampi, L Informatique appliquée au traitement des règles de droit, in: Rapports nationaux italiens au Xème Congrès du droit comparé, Milano 1978, s. 785.

rozsah a obsah právních pojmů. Problém, o který šlo, je v tom, že v cit. ustanovení použitý výraz "věci opuštěné nebo skryté, jejichž vlastník není znám" je dvojsmyslný a může znamenat buď "věci opuštěné, jejichž vlastník není znám, a věci skryté, jejichž vlastník není znám" nebo stejně dobře "věci skryté, jejichž vlastník není znám, a věci opuštěné". Ač výklad první vede k právnicky absurdním důsledkům, není logického interpretačního prostředku, jímž by mohl být vyloučen, takže v tehdejší sporu našel po jistou dobu dost přívrženců, kteří se nezalekli jeho absurdnosti. Tu však nám nejde o reminiscenci na tehdejší spor, ale o demonstraci, jak zálužnosti české syntaxe mohou způsobit nejasnost obsahu právní normy i přímo nejasnost právních pojmů. Z pojmoslovného aspektu se věc jeví takto:

V cit. ustanovení § 453 odst. /2/ jsou předmětem dotyčné normativní věty dva pojmy, z nichž jeden, totiž "věci skryté", je jednoznačně určen dvěma prvky (musí jít o věci skryté a zároveň musí být jejich vlastník neznámý); druhý tj. "věci opuštěné" však jednoznačně určen není a může být chápán buď tak, že jeho obsah je určen toliko jediným znakem (derelikcí) nebo obdobně jako u věcí skrytých dvěma kumulativními znaky, tj. zde derelikcí a tím, že vlastník derelinkované věci je neznámý. Nepřímá úměrnost počtu prvků obsahu a rozsahu pojmu je tu patrná velmi plasticky: Bude-li obsah pojmu určen dvěma prvky, bude jeho rozsah podstatně užší, než je-li obsah určen prvky toliko jediným. Jinými slovy to znamená, že jde-li prostě o věci opuštěné, bude počet věcí, na něž dopadá cit. ustanovení většinou, než jde-li o věci opuštěné s tou další podmínkou, že jejich vlastník je neznámý.

Podobný, byť pro praxi ne tak významný problém vyvolává legální definice "věci" v § 13 ZMO. Jako úvod k jeho demonstraci se hodí historická konfrontace vymezení věci v § 13 ZMO a v § 23 občanského zákoníku z r. 1950. Kdežto totiž tento zákoník definoval věci jako "ovladatelné hmotné předměty a přírodní síly, které slouží potřebám lidí", definuje je § 13 ZMO jako "hmotné předměty a ovladatelné přírodní síly, které slouží potřebám lidí". Občanský zákoník z r. 1950 tedy definiční znaky ovladatelnosti a užitečnosti jasně vztahoval jak k hmotným předmětům, tak k přírodním silám; naproti tomu ZMO málo srozumitelnou syntaktickou změnou stavby své definice znak ovladatelnosti vztáhl jen na přírodní síly a navíc učinil nejasným, zda se

podmínka užitečnosti ("která slouží potřebám lidí") i nadále vztahuje na oba předměty nebo jen na přírodní síly, což by ovšem byl výklad, který by vedl k absurdním důsledkům (a to nejen v právu občanském, ale i v právu trestním).²³⁾

/cc/ Jiné než syntaktické problémy mluvnice právního jazyka jsou méně závažné a méně časté. Zpravidla vyplývají z toho, že právo použitými výrazovými prostředky většinou nepopisuje existující hmotné předměty, existující vztahy či chování apod., nýbrž ukládá povinnosti a dává oprávnění, tj. přikazuje a zakazuje (a snad, jak tvrdí někteří,²⁴⁾ i dovoluje). Pohybuje se tedy, obecně vyjádřeno, nikoli v oblasti logiky výrokové, ale v oblasti logiky normativních vět. Přitom ovšem, viděno očima gramatiky, právní předpisy v současné době nepoužívají rozkazovacího způsobu. (Alespoň se nám nepodařilo v našem právním řádu najít ani jediný příklad, nepovažujeme-li za něj popis dopravního signálu či značky "Stůj" apod. ve vyhl. č. 100/1975 Sb.). Rozkazovací způsob 2. osoby jednotného čísla vzhledem k obecnosti právní normy nepřichází v úvahu a používání rozkazovacího způsobu 2. osoby množného čísla bylo i v dávných dobách ojedinělé. Příklad nalezneme v artikulu L.X. Práv městských ("...tak se lidé a držitelé těchto gruntův zachovejte...").²⁵⁾ Dnes je tento způsob zapomenut. Častější bylo používání rozkazovacího způsobu 3. osoby, tak např. v římské mancipační klauzuli "isque mihi emptus esto" či v artikulu P.V. Práv městských: "...ale i všichni ti ztrestáni buďte...".²⁶⁾ což je koneckonců formulace která bývá používána i v některých nepřilíživých dávných a snad i současných trestně právních normách (tak např. rakouský trestní zákoník z r. 1852 platný u nás do r. 1950 v standardním českém překladu často používal výraz "bude potrestán", "bude uložen trest", "bude uznáno na těžký žalář", "doba trestu bude stanovena" apod.). V současném českém právním jazyce je však i 3. osoba rozkazovacího způsobu ("budiž, buďtež") značně zastaralá a je z důvodů stylistických opisována výrazy, že někdo "je povinen", někdo něco "nesmí" či "musí", něco "má být" apod.

23) Viz ovšem Knapp, Luby, Československé občanské právo, I, 1974, s. 276, kde se i na hmotné předměty výslovně vztahuje jak ovladatelnost, tak užitečnost.

24) Např. Krecht, cit. čl. 1040.

25) Koldín, Práva městská Království českého a Markrabství moravského (J. Jireček, ed.), Praha 1876, s. 292.

26) Tantéž, s. 346

Velmi často je však imperativ nahrazován oznamovacím způsobem dokonavého slovesa, např. "národní výbor vyrozumí účastníky řízení", "soud k něčemu přihlédne", "národní výbor zruší právo užívat byt" nebo budoucím časem trpného rodu dokonavého slovesa ("bude potrestán"). V právní řeči je tento způsob nahrazení rozkazovacího způsobu častější a výraznější než v obecném vyjadřování a lze jej považovat za gramatické specifikum právního jazyka.

V právní řeči však někdy bývá imperativ nahrazován i oznamovacím způsobem slovesa nedokonavého. Tu ovšem, na rozdíl od případu předchozího, situace nebývá jednoznačná a často teprve interpretací bude možno zjistit, zda takováto formulace má či nemá imperativní charakter a zda tedy vyjadřuje či nevyjadřuje povinnost. Lze srovnat např. vyjádření naší ústavy z r. 1960, že "v řízení postupují soudy tak, aby byl zjištěn skutečný stav věcí, a při svém rozhodování z něho vycházejí" (čl. 103 odst. 1) a vyjádření § 8 písm. d/ zákona o péči o zdraví lidu č. 20/1966 Sb., že "občané své vysoké občanské uvědomění projevují též dárcovstvím krve". V prvním případě jde zcela nepochybně o ústavní povinnost soudů (soudců), v druhém případě stejně nepochybně o povinnost nejde (ustanovení § 8 písm. d/ zák. o péči o zdraví lidu vůbec nemá normativní charakter).

/dd/ Jak je z uvedeného výkladu patrné, nejsou otázky gramatiky právního jazyka zcela bezvýznamné, jejich význam se ovšem nedá srovnávat s významem problematiky lexikální. Uvedené příklady též demonstrují, že otázky gramatiky právního jazyka nebývají izolované, nýbrž souvisí zpravidla s jeho stránkou stylistickou a do jisté míry i syntaktickou.

III.

Právní pojmy a právní názvy (Právní pojmosloví a právní terminologie)

1. Právní pojmosloví

/a/ Právním pojmoslovím lze rozumět jednak nauku o právních pojmech resp. nauku o tvorbě a užívání právních pojmů²⁷⁾ a jednak určitý systém právních pojmů.²⁸⁾ Z hlediska naší studie má, jak vyplývá z dalšího výkladu, svou důležitost obojí. V souvislosti s právním názvoslovím (s právní terminologií) tu však pojmosloví nejprve chápeme v druhém z uvedených významů a rozumíme jím tedy určitý determinovaný systém právních pojmů. Tento systém je historický, historicky se vyvíjí v závislosti na vývoji společnosti a jejího státu a práva.²⁹⁾ Přitom z důvodů, které s neobyčejnou jasností a přesvědčivostí vložil Engels ve Feuerbachovi³⁰⁾ mohou pojmy z pojmoslovného arzenálu jedné společenské formace přecházet do pojmoslovné soustavy jiné společenské formace a stát se její součástí (přirozeně se změněným třídním obsahem), jako se stalo zejména např. při recepci práva římského v Kontinentální Evropě, nebo při adaptaci feudálních právních pojmů v právu buržoazní Anglie.

/aa/ Historičnost právního pojmosloví se v současné době projevuje pojmoslovnou odlišností práva socialistického a práva buržoazního. Existuje

27) Viz Slovník spisovného jazyka českého, II, Praha 1971, s. 705.

28) V tomto smyslu (alespoň v podstatě) rozumí pojmosloví i Boguszak, K pojmosloví a metodologii teorie práva, Právník 1967, s. 201 an. Srov. též Wagner, Probleme der Erforschung von objektiven gesellschaftlichen Gesetzen (Gesetzmässigkeiten) in der marxistisch-leninistischen Rechtswissenschaft - Thesen, in: Schriftenreihe Methodologie, 34, 35, jenž tu mluví o "ein logisch in sich abgestimmtes Begriffssystem".

29) Tuto stránku pojmů vyjasňují a na četných místech zdůrazňují klasikové marxismu leninismu, srov. např. Lenin, Koncept "vědy o logice", Spisy 38, 194, 197, 229 a porůznu, Engels, Materiály k Anti-Dühring, Spisy (česky) 20, 587. Srov. též Marksisticko-leninská obščaja teorija gosudarstva i prava, I: Osnovnyje instituty i ponjatija (dále citováno jako Osnovnyje instituty), Moskva 1970, 126 an.

30) Spisy 20, 231.

tedy právní pojmosloví socialistické, které přes odchylky v jednotlivých socialistických zemích má četné společné rysy, a právní pojmosloví buržoazní,³¹⁾ které je ovšem rovněž vnitřně členěno, a to podstatně víc než pojmosloví práva socialistického (srov. např. pojmosloví tzv. kontinentálního právního systému, angloamerického právního systému a islámského právního systému).³²⁾ Přitom ovšem dlužno dodat, že hlavní rozdíl mezi právem socialistickým a buržoazním nespočívá v jejich pojmosloví, tedy v pojmech, které užívají, ale v obsahu, které tyto pojmy vyjadřují, tedy v jejich denotátech.³³⁾ Tak např. rozdíl mezi některými srovnatelnými pojmy práva francouzského a anglického Common law je větší nežli rozdíl mezi těmiž pojmy práva francouzského a práva socialistických zemí, přičemž ovšem ve skutečnosti, tj. s přihlédnutím k třídnímu obsahu těchto pojmů, jsou pojmy socialistického práva a jedné straně třídní hranice a pojmy práva francouzského a anglického přes svou vnější, formální odlišnost jsou na straně druhé a od korespondujících pojmů práva socialistického se kvalitativně liší. Tato skutečnost zřetelně ukazuje, že marxistickoleninské chápání pojmosloví se nemůže omezit na izolované zkoumání pojmů samých, nýbrž při úvahách o nich musí mít na zřeteli i jejich obsah, tj. jejich společenský kontext. Tento přístup je ostatně též jednou z účinných zbraní proti buržoazním teoriím konvergence buržoazního a socialistického práva, které právě budují na od jejich třídního obsahu odpoutaných podobnostech některých pojmů.³⁴⁾

31) Rozvojové země dosud většinou nevytvořily své vlastní právní názvosloví, nýbrž je, zpravidla pod vlivem právní kultury dřívějších metropolí, připodobňují některému z tzv. velkých právních systémů. (Viz Knapp, Velké právní systémy, Právník, 1971, 696). Některá pokrokově orientovaná rozvojová země přejímají i určité prvky pojmosloví socialistického práva.

32) Zajímavé komparatistické úvahy o pojmosloví buržoazních právních systémů lze číst u Gutteridge, Comparative Law, Cambridge 1949/117 - 126; The Problem of Legal Terminology) a u Kische, Droit comparé et terminologie Juridique, in: Buts et méthodes du droit comparé (M. Rotondi, éd.), Padova - New York 1973, 407 an.

33) Osnovnyje instituty, 126, 129.

34) Kalenský a další, Buržoazní teorie konvergence v oblasti věd o státu a právu, in: Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva, Praha 1975, 424 an. Srov. též Osnovnyje instituty, 126, 129 a jinde.

/bb/ Historičnost právního pojmosloví se ovšem neprojevuje toliko v dimenzích revolučních proměn společenského řádu, nýbrž i uvnitř téhož společenského řádu. Projevuje se stárnutím právních pojmů, k němuž dochází tehdy, jestliže se ve vývoji společnosti změni denotát, ale jméno zůstává nezměněno. Jako příklad lze uvést právní pojem "písemnost právního úkonu" či "písemná forma právního úkonu". Tento pojem do sebe s postupem technického rozvoje vstřebal telegram a někdy i dálnopis, v současné době však vyvolává rozpaky, zda pod něj lze zahrnout i projev vůle telekomunikovaný samočinným počítačem autora projevu samočinnému počítači adresáta projevu a vytištěný jeho automatickou tiskárnou. (Tento problém, který vyvolává značný počet složitých otázek dílčích, se stává pro praxi aktuální v souvislosti s uzavíráním obchodních popř. hospodářských smluv pomocí samočinných počítačů). Další příklad z jiného konce je použití pojmu "svátek" v § 122 odst. (3) OZ v souvislosti s ukončením lhůt. Tento výraz byl v zákoně použit v době, kdy ještě soboty byly pracovním dnem a, ačkoli ani tehdy nebyl zvolen nejšťastnější, nepůsobil obtíže. Začal je však, jak známo, působit, jakmile se soboty staly dnem pracovního volna.

/b/ Kromě výše sub /aa/ uvedeného historického a třídního vymezení lze právní pojmosloví vymezovat i podle dalších, dílčích a třídně historické klasifikaci podřizovaných hledisek.

Pro praxi nejdůležitější z nich je vymezení z hlediska pramenů. Jeho problematika je obdobná jako problematika vymezení právního jazyka (viz výše sub II. 1) a je s ní souvislá. V nejbližším smyslu tedy právním pojmoslovím rozumíme systém právních pojmů používaných právními dokumenty vůbec, tj. zejména vědou o státu a právu, legislativou a akty aplikace práva. Základní součástí takto pojetého právního pojmosloví je systém pojmů používaných právními předpisy, tedy právní pojmosloví v užším smyslu, právní pojmosloví legální, jemuž jak bylo naznačeno už výše, budeme v této práci zaměřené především k praktickým potřebám legislativy věnovat hlavní pozornost.

Právní pojmosloví lze dále vymezit jako systém právních pojmů určitého právního řádu, nebo jako systém právních pojmů abstrahovaných z různých

ných právních řádů (právní pojmosloví komparatistické) a konečně jako právní pojmosloví mezinárodního práva veřejného. Z toho, co bylo řečeno již dříve, vyplývá, že zde se zabýváme především pojmoslovím československého práva, a to v jazyce českém.

Právní pojmosloví, ať v tom či v onom smyslu, není pouhý úhrn pojmů, jejich neuspořádaná množina či uspořádaná toliko jako slovník, je to množina pojmů uspořádaná podle jejich sémantického či logického smyslu. Je to s y s t é m právních pojmů, jejich strukturně uspořádaná soustava.

/c/ Význam právního pojmosloví pro kvalitu právního řádu je nemalý. Připomeňme vysokou úroveň pojmosloví římského soukromého práva, v jehož "nedostižné preciznosti" spatřuje Engels³⁵⁾ jeden z důvodů recepce římského práva v buržoazní společnosti. I tato společnost sama věnovala preciznosti právního pojmosloví velkou pozornost a jeden z buržoazních právně filozofických směrů přímo buduje svou koncepci práva na - samozřejmě idealisticky chápaném - právním pojmosloví.³⁶⁾

Právní pojmosloví má velký význam i pro socialistickou společnost a zejména pro dobrou úroveň socialistického práva. Marxistickoleninská věda o státu a právu i socialistická legislativa chápe ovšem právní pojmosloví v duchu historického materialismu. Nechápe je tedy jako izolovaný apriorní systém myšlenkových výtvorů, nýbrž, jak už bylo řečeno výše, je chápe v jeho souvislosti s danými společenskými vztahy, které jsou v relaci k právnímu pojmosloví prvkem určujícím a podmiňujícím.

2. Právní pojmy

/a/ Prvky právního pojmu

Právní pojmy jsou, zatím zhruba řečeno, výrazy, které mají specifický právní význam. K jejich podrobnějšímu a přesnějšímu vymezení je třeba

35) Marx, Engels, Spisy 21, 231.

36) Tzv. pojmová jurisprudence (Begriffsjurisprudenz), která ve své době představovala jeden z extrémních směrů buržoazního právního myšlení a byla rivalem Interessenjurisprudenz (zájmové jurisprudence) a tzv. volnoprávní školy.

obrátit pozornost k jejich dvěma složkám, tj. k jejich stránce gnoseologické a k jejich stránce logické, které ovšem, jak se ukáže, jsou navzájem spjaty.³⁷⁾

Z předběžného označení právních pojmů jako v ý r a z ů majících specifický právní v ý z n a m vyplývá, že právní pojmy jsou, jako všechny pojmy, definovány dvěma prvky, tj. výrazem a tím, co vyjadřují, tedy svým předmětem. Z hlediska lidského poznání a myšlení můžeme výraz nazvat prvkem zprostředkujícím a to, co je vyjádřeno (předmět výrazu) prvkem zprostředkovaným. Vztah obou těchto prvků není nahodilý, nýbrž je gnoseologicky resp. logicky determinován, a to tak, že určitý výraz je přiřazen k určitému předmětu (odpovídá určitému předmětu), přičemž není vyloučeno, že témuž předmětu odpovídá více výrazů (synonymis) anebo jeden výraz je přiřazen k více předmětům (homonymie či polysémie).

Pojmy, a tedy i právní pojmy, představují jednotu obou zmíněných složek. Abychom definovali právní pojem, musíme se tedy zabývat oběma jeho složkami.

Z hlediska gnoseologického resp. ontologického gnoseologického jsou pojmy formou odrazu světa v myšlení,³⁸⁾ odrazem, který vzniká v procesu poznání a poznání umožňuje. Z logického hlediska je pojem zpravidla chápán jako jednota jména a jeho denotátu (někdy bývalé chápán toliko jako neprázdná množina znaků denotátu určitého jména). Zde vycházíme z obvyklé koncepce pojmu v logickém smyslu a rozumíme jím jméno ve vztahu k jeho denotátu, přičemž tento vztah je dán tím, že jméno svůj denotát jednak designuje (ukazuje, vyjadřuje) a jednak určuje znaky jeho obsahu, tedy podmínky, za kterých je denotát dán. Bylo by tedy též možno říci, že právní pojem znamená vztah jména a jeho významu a smyslu.³⁹⁾

37) O právních pojmech viz zejména Osnovnyje instituty, 124 an., Wagner, cit. 81., 34 an., Bonninger, cit. 81., 61 an., Knapp, K některým metodologickým problémům vědy o státu a právu, Právník 1976, 879 an.

38) Viz např. Marx, Engels, Německá ideologie, Spisy 3, 269 a u Engelse a Lenina na místech citovaných v pozn. 29. Viz též Rozental, Principy dialektické logiky, Praha 1962, 54.

39) Viz Filozofický slovník, Praha 1976, heslo SMYSL A VÝZNAM.

Ve vztahu gnoseologickému a logickému aspektu právních pojmů se nám tedy ona složka pojmu, kterou jsme nazvali zprostředkující, jednou jeví jako o d r a z skutečnosti ve vědomí a jednou jako j m é n o (nomen), přičemž jednota obou aspektů této kognitivní složky pojmu je v tom, že jméno je vnějším vyjádřením odrazu, odpovídá určitému odrazu, je jeho logickým korelátém.

/b/ Nominální stránka právních pojmů. (Jméno)

Vzhledem k tomu, že z hlediska poslání této studie nás především zajímá logická stránka právních pojmů, budeme jim nejprve věnovat pozornost jako j m é n ů m. Jakožto jména jsou právní pojmy slovaím vyjádřením určitých odrazů v lidském vědomí. Jako takové mohou být zkoumány z různých hledisek. Pro naše účely nás zajímá jejich formální utváření.

Z toho hlediska mohou být právní pojmy vyjádřeny jednoslovnými nebo složenými výrazy nebo větami.

Jednoslovné právní pojmy jsou vyjádřeny podstatnými jmény a slovesy. Tak např. jsou právními pojmy substantiva stát, soud, orgán, vlastnictví, závěť, trest atd. a slovesa zavinit, svědčit, prohlásit atd.

Podstatná jména a slovesa jsou též základními složkami víceslovných právních pojmů, které se vytvářejí nejrozličnějším syntaktickým přiřazováním různých slov (vedle substantiv a sloves tu přicházejí v úvahu hlavně jména přídavná a příslovce a z nevýznamových slov předložky a spojky).

Víceslovné právní pojmy mohou sestávat ze dvou slov (správní řízení, kupní smlouva, kolaudace stavby) nebo, jak už bylo řečeno, i z více slov (okresní národní výbor, státní socialistické vlastnictví, řízení proti nepřítomným, dát přednost v jízdě), přičemž počet slov, jimiž je určitý právní pojem vyjádřen, může být i poměrně dost vysoký. Tak např. pojem "škoda způsobená provozem zvláště nebezpečným", "neomezit jiného účastníka silničního provozu", "přezkoumání rozhodnutí mimo odvolací řízení" se skládají každý z pěti slov a pojem "úhrada za užívání místnosti nesloužící k bydlení" (§ 197 se zřetelem k § 168 odst. 1 OZ) dokonce ze sedmi.

Právní pojmy mohou být někdy vyjádřeny i ve formě vět nebo souvětí a je třeba je z takového složitého vyjádření vyabstrahovat. Tak např. zákonný pojem "domněnky nevinny" je třeba vyabstrahovat z dosti složitého souvětí uvedeného v § 2 odst. 2 TR a naopak občanskoprávní pojem "domněnka zavinění" musí být vyabstrahována z ustanovení § 420 odst./2/ OZ, pojem "souběh trestných činů" a jeho druhy dlužno interpretací abstrahovat z ustanovení § 35 TZ, atd.

/c/ Předmět právních pojmů. (Denotát)

Předmětem, který je v lidském vědomí obecně odrážen soustavou právních pojmů, je - zhruba řečeno - právní řád a jím upravované společenské vztahy, jejich subjekty a objekty (sekundární předměty právních vztahů). Odraz společenských vztahů, jejich subjektů a objektů zprostředkovaný právními pojmy je ovšem zaostává velmi složitý a uskutečňuje se do různé hloubky, která závisí na přesnosti (vědecká úroveň) poznání, na jeho praktickém cíli atd. Přitom tu dochází, možno říci, k dvojímu odrazu. Právní pojmy jsou totiž, jak autor této stati se snažil vysvětlit jinde,⁴⁰⁾ odrazem odrazu, neboť vnější svět (společenské vztahy, jejich subjekty a objekty) jsou právními pojmy odráženy prizmatem právních norem. Společenské vztahy jsou jimi odráženy jako právní vztahy, lidské chování jako chování oprávněné či povinné (dovolené, zakázané), lidé jako fyzické osoby či státní občané, a to zpravidla jako nositelé určitých funkcí či subjekty určitých právních vztahů (srov. např. pojmy ministr, předseda ONV, soudce, dlužník, pracovník, obviněný atd.), věci jsou odráženy jako sekundární předměty právních vztahů atd.

Složitost odrážení vnějšího světa právními pojmy jde však ještě dál. Nejzřetelnější je to při odrazu lidského chování, které je základní složkou předmětu práva (právo působí na lidské chování, upravuje společenské vztahy lidí navzájem se nějak chovajících). Bylo řečeno, že právní pojmy odrážejí lidské chování jako chování oprávněné či povinné. To znamená, že právní pojmy neodrážejí určité faktické chování, ale míru právem chráněné

⁴⁰⁾ Filosofické problémy, 78 an.

možnosti určitého chování⁴¹⁾ resp. právem uloženou míru nutnosti určitého chování.⁴²⁾ Chování lidské je tedy zpravidla právními pojmy odráženo jako určité oprávnění či povinnost, tedy v podobě práv a povinností. Tak např. právo na zdraví odráží v podobě práv a povinností určité chování lidí o zdraví pečujících i lidí, o jejichž zdraví je pečováno, podobně platí o pojmech právo na vzdělání, právo vlastnické atd., jakož i o pojmech povinnost obrany vlasti, povinnost splnit závazek, povinnost svědčit atd.

Další zvláštností je to, že právní pojmy často takřkajíc posunují odraz určitého lidského chování k jeho výsledku a odrážejí buď toliko tento výsledek (tak je tomu např. u právních pojmů vyjadřujících právní akty), nebo zároveň chování a jeho výsledek (např. názvy skutkových podstat trestných činů), nebo konečně pro chování a jeho výsledek existují právní pojmy různé (srov. např. návrh smlouvy, přijetí, smlouva; podobně protiprávní úkon, sankce atd.).

Ve výkladu zvláštností právních pojmů jako odrazu vnějšího světa v lidském vědomí by bylo možno pokračovat, pro účely této stati však snad postačí, co o této problematice bylo řečeno dosud.

Důležité je něco jiného, totiž to, že právě podaným výkladem gnoseologické stránky předmětu právních pojmů jsme nenáhle přešli do problematiky jeho stránky logické, tedy do problematiky *d e n o t á t u* právních pojmů. V oblasti předmětu právních pojmů je totiž vztah mezi gnoseologickým a logickým aspektem obzvláště těsný. Odrazy ve vědomí, aby se staly sdělnými, musejí totiž být vyjádřeny, to znamená, že - necháme-li stranou pro nás nezajímavé případy vyjádření jinou formou než řečí - musejí být vyjádřeny jmény. V tu chvíli se ovšem předmět odrazu stane denotátem pojmu jakožto jména. Jméno však může svůj denotát vyjadřovat nepřesně, mlhavě apod. (o tom bude řeč později) a tu přichází logika, která přesně určuje přiřazení jména k jeho denotátu, vymezuje význam jména a stanoví tedy přesné kontury denotátu.

41) Viz Bratus v Sov. zps. i právo, 8/1949, 23

42) Viz Knapková, Povinnost a odpovědnost v občanském právu, Praha 1948, 15 an.

/d/ Vztah jména a denotátu

Vztah jména a denotátu je, jak už bylo řečeno, dvojitý. Jméno jednak svůj denotát označuje (ukazuje, demonstruje), tj. z psychologického hlediska vyvolává představu určitého předmětu. Pojmy však zřídka označují svůj denotát jako jedince a právní pojmy ještě vzácněji. Jedinečnými právními pojmy jsou např. Československá socialistická republika, Česká socialistická republika, Slovenská socialistická republika, Federální shromáždění, České národní rada, Slovenská národní rada, Nejvyšší soud ČSSR, Federální ministerstvo vnitra, právo na práci atd. Častěji však právní pojmy označují určitou třídu denotátů, např. zastupitelské sbory, orgány státní správy, vlastnictví, trestný čin, opravný prostředek atd.

Jednotlivých denotátů je 'bezpočet'⁴³⁾ a nemělo by, přinejmenším pro účely této práce, velký smysl pokoušet se je nějak třídít a z tohoto třídění odvozovat vymezení právního pojmu (tedy s použitím již dříve uvedeného poněkud paradoxního vyjádření, vymezení pojmu právního pojmu). Autor této stati se o to při její psaní pokoušel z několika hledisek a nevedlo to k cíli. Ukazuje se totiž, že charakter pojmu jako pojmu právního není dán samým denotátem, ani jejich úhrnem, tj. jejich množinou, byť uspořádanou. Ze samého smyslu jména se totiž nedá vysvětlit, proč např. jména léčebně preventivní péče, ochrana přírody či rodinný domek jsou právními pojmy a jména průmysl, přírodní síla, ovzduší, autobus atd. jimi nejsou, ačkoli právní předpisy těchto výrazů používají.

K řešení dané otázky nás přiblíží druhá stránka logického vztahu jména a jeho denotátu. Jméno totiž svůj denotát nejen označuje, ale zároveň, a to je u právních pojmů obzvláště důležité, vyjadřuje podmínky (vlastnosti, předpoklady vzniku, vztahy atd.), jimiž je denotát určen, tedy po staru řečeno vyjadřuje prvky obsahu pojmu. Tak je tomu jak u denotátů označujících

43) Pro ilustraci lze uvést, že při přípravě čs. automatizovaného systému právních informací se na základě extrapolace dosavadního stavu předpokládá, že právní tezaurus bude při celkem úsporném výběru mít přes 10 000 deskriptorů (nepočítaje tedy ekvivalenty a nezařazená slova). Pro porovnání lze uvést, že - jak uvádí Storme (Data Processing as Applied to the Law. CREDOC, a Belgian Experiment, Rapports belges au Xe Congrès International de Droit Comparé, Bruxelles 1978, 679) - belgický systém právních informací CREDOC má 7700 deskriptorů a necelých 900 modifikátorů (antedeskriptorů a postdeskriptorů), jejichž kombinací může vyjádřit na 60 000 pojmů. 33

jších tříd s více prvky, tak u denotátů jedinečných.

Tu tedy se otázka určování obsahu a rozsahu (extenze) pojmů do jisté míry stýká s otázkou jejich definování.⁴⁴⁾ Znaky, jimiž jsou pojmy určeny, jsou ve vztahu k danému pojmu jednak obecné, tj. rodové (označují jeho *g e n u s p r o x i m u m*) a jednak zvláštní, specifické (označují tzv. *d i f f e r e n t i a e s p e c i f i c a e*, tj. čím se daný jedinec určité třídy liší od jiných jedinců téže třídy). Daný právní pojem si tedy takovýmto způsobem můžeme představit jako *d e f i n i e n d u m* a znaky, jimiž je určen, jako jeho *d e f i n i e n s*. Přitom platí stará zásada, že čím méně prvků je určen obsah pojmu, tím větší má rozsah, tedy tím více prvků má jeho denotát.

Z toho dále vyplývá, že určením obsahu pojmů (stanovením jejich obsahu) je konečným určena i jejich logická hierarchie, a to tak, že ve směru od pojmu v daném vztahu obecného k pojmu zvláštnímu přibývá znaků, které jsou ve vztahu k denotátu obecné, a ubývá předmětů, které jsou pojmem označeny. Tento proces může (ovšem nemusí) pokračovat až do té míry, že denotát je určen takovým způsobem, že označuje toliko jediný předmět, neboli třídu o jediném členu, a pojem se tím stává jedinečným.

Jméno tedy vyjadřuje (jak ovšem uvedeme dále, nemusí tak činit výslovně) podmínky, za kterých a toliko za kterých určitý jedinec je členem dané třídy, čímž zároveň z dotyčné třídy vylučuje všechny ostatní jedince. To přirozeně platí jak o pojmech vyjadřujících třídu o více prvcích, tak třídu o jediném prvku, tedy o pojmech jedinečných.

Jako příklad tu buďte uvedeny právní pojmy "státní orgán" a "federální ministerstvo vnitra". Oběma je poslechný nejobecnější pojem "orgán". Kdežto ovšem u pojmu "státní orgán" je k obecnému znaku "orgán" připojen toliko jediný specifický znak ("státní"), je pojem "federální ministerstvo

44) Tyto otázky spojují i Osnovnyje instituty, 127 an. jakož i Bönniger v cit. čl. Podobně Wagner v cit. téžích (38) výslovně píše, že "kategorie neexistují mimo své definice".

vnitra" kromě obecného znaku "orgán" určen čtyřmi dalšími znaky, totiž státní - federální - ministerstvo (nikoli tedy komise či výbor) - vnitra. V důsledku toho je pojem "státní orgán" velmi obecný a jeho denotát obsahuje velký počet jedinců (jednotlivých státních orgánů), kdežto pojem "federální ministerstvo vnitra" je pojem jedinečný.

/e/ Pojem právního pojmu

Podanými výklady jsme se přiblížili závěru této části svých úvah, tj. - opět trochu paradoxně vyjádřeno - k vymezení pojmu právního pojmu, tedy k vymezení toho, co se rozumí právním pojmem.

Na toto vymezení lze aplikovat též postup, který byl vyložen výše: Právní pojem je určen dvěma prvky, totiž obecně tím, že je to pojem, a specificky tím, že je právní. Aby nějaké jméno bylo právním pojmem, je tedy především nutno, aby bylo vůbec pojmem, aby mělo kvalitu logického pojmu.

Složitější je však otázka, co pojem činí p r á v n í m, kdy tedy lze pojem kvalifikovat jako pojem právní. Výše uvedený výklad ukázal, že pojem jako právní nelze kvalifikovat ani ze samého jména a že právní charakter nelze spolehlivě vyvodit ani z pouhého předmětu pojmu, tedy z předmětu, jenž je jím odrážen v lidské mysli resp. z jeho denotátu.

Cestu k řešení ukazuje naposled uvedený výklad o způsobu určení pojmů. Budiž to demonstrováno na dvou namátkou vybraných kontrastních příkladech: Právní předpisy používají slova "voda" a "příbuzný". Obě tato slova tvoří součást obecného základu spisovného jazyka a obě mají vedle svého obecného významu i charakter pojmů. Slovo "voda" ho nabylo v chemii (určitá látka je vodou tehdy a jen tehdy, má-li chemické složení H_2O), a slovo "příbuzný" jej nabylo v biologii resp. genetice. V čem se však liší z hlediska práva? Pro naše účely považujeme za rozhodující rozdíl to, že právo se, pokud jde o vodu, spokojuje s jejím pojmovým určením chemickým. Řekne-li právo "voda", míní tím bez jakékoli pochybnosti H_2O a právní norma toto pojmové určení nemusí pro své účely ani opakovat ani modifikovat, nemusí je tedy právně formalizovat. Nečiní tak ani zákon o vodním hospodářství

č. 138/1973 Sb., který sice v § 1 vody klasifikuje na povrchové a podzemní a definuje je v § 2, ale sám pojem vody nedefinuje. Naopak v případě příbuzenství právní norma sama určuje jeho pojmové znaky, a to nejen jinak, než v obecném základu spisovného jazyka, ale i poněkud jinak než v biologii resp. v genetice. Obecně slovo "příbuzenství" (omezíme-li se toliko na příbuzenství lidí) odráží v lidském vědomí určitý blízký vztah mezi jednotlivci, je to však odraz dosti kolísavých kontur, neboť se za příbuzné velmi často považují i manželé a osoby sešvagřené, jakož i tzv. nevlastní rodičové či nevlastní děti, nebývá jasná ani jednoznačně chápána otázka vztahu příbuzenství mezi adoptivními rodiči a adoptivními dětmi a zejména mezi jedněmi a příbuznými druhých atd. Z hlediska biologického resp. genetického jsou naopak příbuznými toliko a výlučně osoby, které jsou navzájem předky a potomky a osoby, které pocházejí alespoň od jednoho společného předka. Právo pak pojem příbuzenství přesně vymezuje tak, že p r á v n í m v z t a h e m příbuzenství je jednak biologický vztah příbuzenství (to vyplývá nepřímo, ale zcela nepochybně z § 117 OZ), ale i vztah mezi osvojitelem a osvojencem a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele, nikoli však mezi osvojitelem a příbuznými osvojence (§ 63 ZR). Zákon o rodině nestanoví pouhou právní analogii mezi vztahem vzniklým osvojením a příbuzenstvím, nýbrž přímo finguje příbuzenstvím (a to i mezi osvojitelem a osvojencem, tam se totiž právní analogie stanovená v § 63 ZR týká toliko bližšího určení takto vzniklého příbuzenství: mezi osvojencem a osvojitelem vzniká takové příbuzenství, jako je mezi rodičem a dítětem). Příbuznými podle práva jsou tedy i určité osoby, které biologicky příbuzné nejsou a naopak nejsou jimi některé osoby, které jsou za ně běžně považovány v obecném významu slova "příbuzný". Právo tedy pojem příbuzenství formalizuje.

A v tom, zdá se, je základ vymezení toho, co se rozumí právním pojmem. Za právní pojem totiž podle našeho názoru lze považovat takový pojem, jehož určující znaky jsou výslovně nebo implicitně stanoveny právem, tedy pojem, jehož obsah (a tím i rozsah) je právem formalizován. Přitom nezáleží na tom, zda jde o pojem výlučně právem vytvořený (tedy výraz výlučně právní), nebo zda právním pojmem byl formalizován obecný význam nějakého výrazu, či konečně, zda dotyčné jméno je pojmem i v jiném oboru lidského myšlení a po-

znání, než je stát a právo (např. v politice, v politické ekonomii, či - jak bylo demonstrováno výše - v biologii a genetice atd.).⁴⁵⁾

Jiné pojmy, tj. takové, které nespĺňují kritérium určení resp. formalizace právem, pak podle této koncepce právními pojmy nejsou, byť jich právní předpisy používaly.

Nemíníme ovšem popírat, že takto vytýčená hranice mezi právními a jinými pojmy není lineární a že při zařazování určitého pojmu do té či oné skupiny, resp. při rozhodování, zda je či není pojem právním, mohou i podle našeho kritéria v konkrétních případech nastat pochybnosti. To podstatně však zde podané kritérium asi vyjadřuje a pochybujeme, zda by bylo možno najít vymezení exaktnější. Pochybujeme ostatně též, zda je toho třeba. Pro praktické potřeby legislativy a zejména legislativní techniky je sice třeba vědět, co je to právní pojem, ale asi to není to nejdůležitější. Důležitější je vědět, jak s právními pojmy nakládat (o tom viz dále), a toto umění je možno si osvojit nezávisle na tom, že snad v určitém konkrétním případě může být pochybné, zda z teoretického hlediska jde či nejde o právní pojem.

3. Právní kategorie

Mnohovýznamové slovo kategorie znamená v logice určitým způsobem kvalifikované pojmy a o kategoriích tedy platí obecně to, co o pojmech vůbec. Kategorie jsou pojmy základní a nejobecnější, jsou to tedy především základní a nejobecnější pojmy filozofie, ale své kategorie mají i jednotlivé speciální vědy a tedy nepochybně i věda o státu a právu.⁴⁶⁾ Kategorie

45) Podobné stanovisko zastávají zřejmě Osnovnyje instituty, 127 an. Naopak nelze souhlasit s Bonningerem, jenž aniž ostatně svůj názor zdůvodňoval, považuje za nepřipustné vysvětlovat právní pojmy z pořádacího systému (aus einem Ordnungssystem), který patří jinému vědnímu odvětví. (Cit. čl. 68!).

46) Srov. Osnovnyje instituty, které sice se ex professo právními kategoriemi nezabývají, ale mají je zjevně na mysli na str. 70 an., 108 a jinde. Přímou právními kategoriemi se podrobně zabývá Wagner (cit. téže, 35 an.), který je, podobně jako my zde považuje za uzlové body (Knotenpunkte) právního poznání.

tvorí, obrazně vyjádřeno, základní pilíře, na nichž je zavěšena síť pojmosloví určité vědy. I ony tvoří v určité vědě uspořádaný systém a jsou tedy samy součástí jejího pojmosloví. Marxismus-leninismus na systém kategorií hledí nikoli jako na apriorní neměnný systém, nýbrž jako na systém vzniklý odrazem objektivní reality a tudíž i systém otevřený a historicky proměnlivý. Touto charakteristikou je dáno, že systém kategorií určité vědy je subsystémem jejího pojmosloví.

Řekli jsme, že i věda o státu a právu nepochybně má svůj systém kategorií, tedy své kategorie. Tento systém však marxisticko-leninskou vědou o státu a právu dosud nebyl vypracován. Byly sice učiněny pokusy o vytváření, stanovení a uspořádání něčeho podobného, totiž obecných či základních zásad jednotlivých právních odvětví (u nás to bylo jeden čas ve velké módě), ale tu jednak jde o něco jiného a jednak tyto pokusy činěné v literatuře a někdy i v legislativě skončily bez velkého úspěchu a ani ve vědě o státu a právu ani v právní praxi nezanechaly příliš trvalé ani hluboké stopy.

V této práci je problém právních kategorií toliko problémem okrajovým a nelze jej tu řešit. Proto tu na něj toliko upozorňujeme a ve věci samé přičiňujeme jen několik poznámek.

Předně tu, že věda o státu a právu operuje jednak s kategoriemi neobecnějšími (filozofickými), jako jsou např. příčinnost, vádomí, svoboda atd. či párové kategorie obsah-forma, skutečnost-možnost atd. a jednak vytváří své kategorie vlastní, k nimž by snad mohly být počítány pojmy toho druhu jako např. socialistická demokracie, socialistická zákonost, vlastnictví, odpovědnost, trest atd. či specificky právní párové kategorie typu právo-povinnost, právní důvod-právní následek atd.

Uvedená příklady dále navozují otázku, zda některé právní kategorie nemají axiomatický charakter. Vzhledem k tomu totiž, že při definování jedné a druhé platí logická zásada, že neznámé lze definovat toliko známa dochází k tomu, že některé pojmy už takto definovat nelze, že jsou tedy takřka jako v logickém smyslu "ultima ratio". Poněvadž pak v oblasti práva-

vního pojmosloví jakožto oblasti formálně logické jiná forma důkazu, než důkaz logický patrně možná není, bylo by možno takovéto kategorie, které už nemají definici, považovat za axiomata. To tedy znamená nakonec i otázku, zda snad i věda o státu a právu nespočívá, jako četné jiné vědy, na určité soustavě axiomat.⁴⁷⁾ To však je již otázka zcela se vymykající rámci této stati a tak tu na ni toliko upozorňujeme, aniž šlo o tvrzení a ani o hypotézu, že tomu tak je.

Konečně lze ještě v této souvislosti upozornit na to, že kategorie jako pojmy základní a nejobecnější přesahují někdy rámec určité vědy a, aniž se staly základními kategoriemi filozofickými, zahrnují znaky určující pojmy či kategorie několika speciálních věd a stávající se tak kategoriemi jim nadřizenými resp. na této "transcendentní" úrovni společnými. Tak např. pojmy vlastnictví v politické ekonomii a v právu nejsou totožné. Přesto však mají některé znaky společné a existuje tedy obecný pojem vlastnictví, který je kategorií společnou politické ekonomii, právu, ale i politice atd. (Podobně pojem prevence, který je patrně též kategorií, aj.).

4. Právní názvosloví. (Právní terminologie)

Ústředním a výchozím pojmem při řešení problematiky právního názvosloví je "termín". Termín je jednak v logice definován jako určitá složka soudu a jednak je definován jako slovo určitých vlastností, tj. zhruba řečeno, jako jednoznačné a jakéhokoli emocionálního zabarvení prosté slovo, které fixuje určitý vědecký, technický či jinaký odborný pojem, nebo i pojem umělecký atd.⁴⁸⁾ Při zkoumání problematiky právního názvosloví nám jde o termín v naposled uvedeném smyslu. Zde mu tedy budeme věnovat poněkud podrobnější pozornost, a to i v souvislosti s otázkou existence tzv. právnických technických termínů a právní nomenklatury jako součástí právního pojmosloví.

47) Srov. Klug, Juristische Logik, III. vyd., Berlín (záp.) - Heidelberg - New York 1966, 15.

48) Viz Filozofický slovník, 483

/a/ Problematika právní terminologie blíže souvisí s problematikou právního pojmosloví, a to s její logickou, nikoli bezprostředně gnoseologickou stránkou. Výše bylo vyloženo, že z logického hlediska mají právní pojmy (jako pojmy vůbec) dvě základní složky: jméno a denotát.

První termíny jsou vždy a výlučně slova, tj. konkrétně výrazy právního jazyka (viz výše sub II.). Od tohoto poznatku není daleko k závěru, že právní termíny jsou složkou právních pojmů, a to jejich složkou vnější, nominální: jsou to jména (nomina), jimiž jsou právní pojmy vyjádřeny, a platí o nich tudíž mutatis mutandis to, co se v této stati vykládá o právních pojmech vůbec.

Z dosud podaného výkladu (viz výše sub II.2.a) též vyplývá, že určitá jména mohou být buď toliko právními termíny (jako např. hypotéka, neopomenutelný dědic, provoz zvláště nebezpečný, konosament, aval), anebo mohou být zároveň termíny právními a výrazy obecného významu (např. správa, řízení, dědic, trest atd.).

/b/ Otázka právnických technických termínů je hodně nejasná. V odborné řeči se sice často používá výrazu terminus technicus a konkrétně i právnícký terminus technicus, ale tento výraz vyvolává jen velmi přibližnou a při trochu hlubším zamyšlení značně nejasnou představu o tom, co je jím míněno. Při hlubším zamyšlení se totiž nejprve vynoří otázka, zda technický termín právní je vůbec něco jiného než prostě právní termín ve výše uvedeném smyslu, tedy právní termín bez přídavného jména technický. Řešení otázek tohoto druhu bychom ovšem marně hledali v objektivní realitě. Věda tu svou poznávací činností neodhaluje podstatu něčeho objektivně daného, ale přispívá ke správnosti lidského myšlení, ke klasifikaci (uspořádání) pojmů a v jistém smyslu vytváří (či odstraňuje) koncence potřebné pro usnadnění vzájemné vědecké a vůbec odborné komunikace.

Jedna cesta řešení otázky technických termínů v právu by byla odstranění koncence, totiž ztotožnění pojmu "právní termín" a "technický právní termín". Rozumíme-li totiž výrazu "právní (právnícký) termín" tak, že je to *nomen* jako výrazová stránka právního pojmu, je už tím samým řečeno, že

jde o termín formalizovaného a zároveň normalizovaného smyslu a tedy termín technický.⁴⁹⁾ Praktická potíž, kterou by bylo nerozumné přehlížet, je ovšem v tom, že ne všechny právní pojmy jsou stejně formalizovány a některé se pohybují na hranici mezi odbornou právní terminologií a terminologií obecného základu spisovného jazyka. Tak např. výrazy "ochrana přírody", "léčebné preventivní péče" aj. jsou, jak už bylo uvedeno, u nás pojmy právními, přesto se však navyklé konvenci přičí považovat je za právnícké termíny technici. Nechceme-li tedy tuto zatím zcela intuitivní a emocionální koncenci odstranit a ztotožnit právnícké technické termíny s právními termíny vůbec, bylo by namístě ji postavit na exaktnější základ. Tím by mohlo být vymezení právních technických termínů jako termínů, jejichž právní smysl se výrazně liší od jejich smyslu obecného (jako např. narovnání, mladistvů atd.) resp. takových, které mají výlučně právní význam.

Přitom ani tu právními termínem resp. technickým právním termínem nemáme toliko podstatná jména. Mohou jimi být i jiné druhy slov i složené výrazy a větné vazby. Technickými právními termíny v zde uvedeném smyslu jsou tedy např. i výrazy či vazby "platí", "má se za to", "na něco (na někoho) se hledí jakoby", "není-li umluveno jinak" atd., o nichž zčásti byla v jiné souvislosti zmínka již dříve.

/c/ Další otázkou je, zda existuje specifická právnícká *nomenklatura*, tj. taková část právní terminologie, která normalizovaným způsobem označuje systematické jednotky daného oboru lidského poznání a vědění resp. systematické jednotky (prvky) určité třídy apod., tedy názvosloví systematických jednotek, jako je např. nomenklatura chemická, zoologická, botanická atd.

V oblasti státu a práva takováto nomenklatura existuje v rudimentární formě a je zpravidla méně závazná a méně stabilní, než bývá nomenklatura přírodovědecká. Jako příklad státoprávní nomenklatury lze uvést ústavní označení základních práv a povinností občanských, označení územních správ-

49) Tomuto názoru by svědčila i výše uvedená obvyklá definice pojmu "termín" viz pozn. 48

ních jednotek, zákonné názvy trestných činů a trestů, názvy tzv. pojmenovaných smluv, názvy chráněných území podle § 5 zákona o státní ochraně přírody č. 40/1956 Sb. atd. Ani otázka nomenklatury není v oblasti státu a práva bez významu. Nepřidává na srozumitelnosti našemu právnímu řádu, jestliže např. starodávny institut bezdůvodného obohacení má v třech zákonících tři různé názvy (viz dále sub V.5.) nebo jestliže půjčení věci individuálně určených (commodatum) se v OZ nazývá stejně jako půjčka věci druhových (mutuum), kdežto ZMO oba instituty, jak se sluší a patří, odlišuje i terminologicky a první nazývá výpůjčkou a slovo půjčka rezervuje pro druhý.

/d/ Z dosud podaného výkladu lze uzavřít, že p r á v n í m n á z v o s l o v í m (právní terminologií) rozumíme soubor právních termínů včetně právních termínů technických a včetně právní nomenklatury. Není to ovšem soubor nahodilý, nýbrž soubor uspořádaný. Je to tedy systém (soustava) právních termínů, mající zajistit náležitou sdělnost právních pojmů a tím zabezpečit bezporuchový dorozumivací styk, nedvojsmyslné porozumění právním textům atd. Uspořádanost právního názvosloví jako systému není dána jím samým ani z něho samého nevyplývá, nýbrž je dána uspořádaností právního pojmosloví.

IV.

Tvorba a užívání právních pojmů

Přicházíme nyní k druhému významu právního pojmosloví, tj. k právnímu pojmosloví jako vědě o právních pojmech (viz výše), která nepochybně tvoří součást obecné teorie státu a práva. Z tohoto hlediska tu uvedeme některé myšlenky a poznatky o tvorbě a o užívání právních pojmů.

1. Pojem formalizace

Formalizací právních pojmů rozumíme jednoznačné přiřazení určitého denotátu k určitému jménu, tedy přesné stanovení znaků, které musejí být dány, aby určitý jedinec byl členem třídy tvořící denotát daného pojmu. Jinými slovy to znamená, že formalizací právního pojmu je přesné stanovení jeho logického obsahu.

Přitom se v právu takováto formalizace provádí s cílem (postulovaným, byť ne vždy dosaženým), aby se daného pojmu v právní řeči používalo vždy a konstantně (zejména pokud jde o vyjadřování právních norem) v takto formalizovaném smyslu, aby tedy význam právního pojmu byl formalizací zároveň n o r m a l i z o v á n . Lze tedy říci, že v právu je formalizace pojmů zároveň prostředkem jejich normalizace. (O této stránce věci bude podrobněji řeč dále sub 3.c.).

Formalizací nabývají právní pojmy jako výrazy právního jazyka přesnějším smyslu než mají v obecném základu spisovného jazyka. Jako příklady tu mohou sloužit právní pojmy rodinný domek, domácnost, otec, příbuzný (viz výše), polovina měsíce atd. atd., přičemž, jak demonstrují některé z uvedených příkladů, může být právní význam pojmu nejen přesnějším, ale též značně odlišný než význam téhož slova v obecném základu spisovného jazyka.

Může se ovšem stát, že formalizací právního pojmu zůstane jeho denotát zcela stejný jako je v obecném základu spisovného jazyka nebo jako je v jiné odborné řeči, z níž byl převzat. Tak např. právní pojem "manželé" je formalizován přímo právní normou (a to geneticky, § 3 an. ZR), jeho právní význam je však v tomto případě stejný jako jeho význam obecný. Právní pojem "nemoc z povolání" formalizovaný v příloze k vyhlášce č. 128/1975 Sb. je vypůjčen z pojmosloví lékařského a má v právu stejný význam jako v lékařství resp. v sociální péči.⁵⁰⁾ Formalizace tohoto druhu se provádí zpravidla tehdy, je-li zvláštní zájem na tom, aby byl obsah (a tím i rozsah) určitého pojmu v zájmu právní jistoty v právním řádu pevně fixován. Jinak se ovšem takováto formalizace může někdy zdát nadbytečná. Tak např. by asi sotva mohly vzniknout pochybnosti o tom, co je chodník, i kdyby v § 7 vyhl. č. 100/1975 tento pojem nedefinoval.

Z podaného výkladu vyplývá, že formalizací právních pojmů, která znamená formalizaci vztahu jejich jména a denotátu, dochází i k formalizaci jména samého, tedy názvu, takže formalizace právního p o j m o s l o v í je tím samým zároveň i formalizací právní t e r m i n o l o g i e . Pro-

50) Viz pozn. 44.

to i v dalším výkladu probíráme obě tyto stránky formalizace právních pojmů společně.

Formalizace právních pojmů může být *l e g á l n í*, totiž taková, že právní norma sama stanoví znaky obsahu určitého jí použitého výrazu. Legální formalizace může být normativní, tj. *z á v a z n á*, čímž míníme případy kdy právní norma stanoví, že určitý jí použitý výraz má při její interpretaci a aplikaci mít toliko a vždy jen takový smysl, který je vymezen v právní normě samé.⁵¹⁾ (Nejvýznamnějším způsobem takovéto legální formalizace jsou závazné zákonné definice, viz dále). Jsou však i případy a nelze je vylučovat, že legální formalizace je toliko *p ř í k l a d m á*, totiž taková, že právní norma uvedením příkladů toliko vede uvažování aplikujícího orgánu určitým směrem a podrobnou formalizaci pojmu ponechává aplikáční praxi resp. právní vědě.⁵²⁾ Jsou však i pojmy - a je jich většina - které nejsou formalizovány právními normami samými vůbec, nýbrž konstantní praxí, tradicí a v neposlední řadě vědou o státu a právu, která má na tvorbě právního pojmosloví velmi výrazný podíl.⁵³⁾ (Viz dále sub.3.)

2. Metody legální formalizace právních pojmů

Legální formalizace právních pojmů se uskutečňuje různými způsoby a postupy (metodami), z nichž zde se zmíníme toliko o některých.

51) Viz Wagner, cit. téze, 41.

52) Z historických počátků právní kodifikace tu dává velmi instruktivní příklad francouzský občanský zákoník z r. 1804, jenž se v některých případech neomezuje na nyní obvyklé příkladné *v ý p o č t y*, ale dává soudci příkladný *n á v o d*, jak rozhodnout. Jde tedy, řekli bychom, o zvláštní případ dispozitivních předpisů. Tak např. čl. 565 v odst. 1 stanoví, že právo přírůstků (akcese) k movitým věcem náležícím dvěma vlastníkům (tedy v naší terminologii zpracování či specifikace) se výlučně řídí přirozenou ekvitou (*équité naturelle*). Přestovšak v čl. 566 až 577 uvádí velmi podrobná pravidla, definující nepřímý pojem zpracování a jeho jednotlivé případy a stanoví, jak je rozhodnout. Zároveň však v čl. 565 odst. 2 stanoví, že tato pravidla slouží soudci jako příklad pro rozhodování nepředvídaných případů.

53) Viz Osnovy je instituty, 127, Wagner, cit. téze, 34.

/a/ Legální definice

/aa/ Častou metodou formalizace právního pojmu je jeho legální (zákonná) definice. Problematika legálních definic a právních definic vůbec je ovšem problematikou veskrze logickou, takže se jí budeme podrobněji zabývat příště.⁵⁴⁾ Zde si jí věnujeme toliko z hlediska formalizační funkce právních definic a k tomu účelu se zabýváme toliko tzv. reálnými definicemi vymezujícími definovaný pojem rodem a druhem. (Existují ovšem, jak bude demonstrováno v příští stati, i jiné druhy právních definic, k nimž ale pro účely této práce přihlížet netřeba.)

O *l e g á l n í* či *z á k o n n é* *d e f i n i c i* mluvíme tehdy, jestliže právní norma sama stanoví znaky obsahu určitého jí použitého pojmu, který tu vystupuje jako *d e f i n i e n d u m*, stanoví-li tedy in concreto jeho znaky rodové (*genus proximum*) i druhové (*specifické diference*).

Legální definice mohou být buď závazné (normativní), tj. takové, že každého zavazují, aby určitému v právním předpisu použitému pojmu rozuměl určitým v dotyčném právním předpisu vymezeným způsobem, anebo deklaratorní, nezávazné, tj. definice spíše učebnicového typu. O těch se stručně zmíníme později.

Závazné legální definice jsou v našem právu poměrně časté a týkají se nejrůznějších odvětví a nejrozmanitějších pojmů od kulturní památky (§ 2 zákona o kulturních památkách č. 22/1958 Sb.) až po domácí porážku (§ 10 odst. 2 zákona o veterinární péči č. 66/1961 Sb.). Srov. dále namátkou vybrané zákonné definice účastníka řízení v § 14 odst. (1) spr.ř., rodinného domku v § 128 OZ, přestupku v zákoně č. 60/1961 Sb., letadla v § 4 leteckého zákona č. 47/1956 Sb. ve znění zák. č. 43/1976 Sb. atd.

Znaky definovaného pojmu mohou být v legální definici stanoveny kumulativně i alternativně, jak ukáže příklad citované legální definice rodin-

54) V stati o aplikaci pravidel formální logiky při normotvorbě chystané pro tento Bulletin v rámci daného výzkumu, viz Šrámek, čl.cit. v pozn. 2.

ného domku podle § 128 odst. /1/ OZ. Necháme-li pro zjednodušení stranou odst. /2/ téhož ustanovení, je určitá stavba rodinným domkem ve smyslu zákona tehdy a toliko tehdy, je-li

- domem
- obytným
- jehož alespoň dvě třetiny obytné plochy připadají na byty
- má nanejvýš pět obytných místností kromě kuchyně nebo (alternative)
má víc obytných místností, ale úhrn jejich podlahové plochy nepřesahuje 120 m².

První pojem rodinného domku je tedy, jak vidno, určen čtyřmi znaky, z nich prvý jej určuje rodově a ostatní druhově, přičemž poslední z uvedených znaků je dán alternativně.

/bb/ Z hlediska legislativní praxe se klade otázka užitečnosti legálních definic. Přestože jich, jak řečeno, náš právní řád používá dost často a přestože v četných případech je jejich prospěšnost z hlediska socialistické zákonnosti nesporná, je nicméně namístě k všeobecné otázce jejich užitečnosti zaujmout stanovisko rezervované. Žádná formálně logická definice nemůže své definiendum vymezit všestranně a úplně.⁵⁵⁾ Je ostatně též známá starodávná regule "omnis definitio periculosa", která vyjadřuje paradoxní skutečnost, že často čím víc druhových rozdílů (specifických diferencí) se do definice vtěsná, tím víc jich uniká. Je konečně ze zkušenosti známo i to, že přemíra legálních definic činí právní předpis těžkopádným a snižuje jeho adaptabilitu na vývojové změny právem upravovaných společenských vztahů.⁵⁶⁾

55) Tu lze připomenout známou a mnohokrát citovanou myšlenku Engelsovu z Anti-Dühringa (Spisy 20,99), že "všechny definice mají z vědeckého hlediska jen nepatrnou cenu", že se však "někdy bez nich neobejde; nemohou také být na škodu, pokud máme na paměti jejich nevyhnutelné nedostatky". Srov. též Leninovo stanovisko k definicím v polemice s Bucharinem citované zde v pozn. 1.

56) Srov. Filozofické problémy, 211 an.

Je proto žádoucí používat legálních definic úsporně, a to zejména tam, kde socialistická zákonnost vyžaduje co nejpřesnější či dokonce rigidní vymezení pojmu, kdy tedy je ve společenském zájmu ponechat co nejmenší prostor interpretaci, dále tam, kde je to potřebná pro přesné odlišení dvou pojmů či pro sjednocení terminologie, atd.

Pokud se zákonné definice použije, platí přirozeně kategorický požadavek, aby byla správná. Nesprávné definice, jako je např. definice věcných práv v § 20 ZMO zaměňující práva věcná s širším pojmem práv absolutních, nejen nejsou k ničemu, ale navíc snižují úroveň právního předpisu.

Dále je při používání legálních definic třeba mít na paměti, že praktický význam mohou mít toliko legální definice závazné (normativní). Používání deklaratorních definic učebnicového rázu praktický význam nemá a takovéto definice zpravidla text právního předpisu spíš zatěžují a komplikují, než aby ho činily srozumitelnějším.

U legálních definic závazného charakteru je třeba ještě uvážit tuto důležitou věc. Takovéto definice jsou součástí právní normy a uplatňují se tedy toliko v rámci její působnosti, a to zejména její působnosti věcné. To znamená, že legální definice, s výjimkou definic ústavních a takových, z nich lze interpretací dovodit, že platí obecně (jako je např. legální definice zletilosti podle § 8 odst. 2 OZ), platí toliko v mezích působnosti právní normy, ve které je obsažena, a právních norem od této normy odvozených. To znamená, že týž právní pojem může být legálně definován ve více právních normách. V takovém případě je nanejvýš žádoucí, aby ve všech byl definován stejně. Nedodržení tohoto požadavku je jedním z nejzávažnějších případů nejednotnosti používání právních pojmů, o čemž je podrobněji řečeno dále sub 4.b.

/b/ Legální vysvětlivky

/aa/ Vedle legálních definic používají právní předpisy někdy i formu závazného legálního výkladu některých v právním předpisu používaných slov či výrazů. Tyto legální vysvětlivky mívají zpravidla formu legálních defi-

nic a je možné je považovat za jejich specifický případ. Tento způsob formalizace právních pojmů byl v době historických počátků právních kodifikací v současném smyslu dost častý. Výrazným příkladem toho je francouzský občanský zákoník z r. 1804, který takovýchto závazných legálních vysvětlivek používá v hojné míře. Tak např. v čl. 527 až 532 podává zákonnou definici pojmu movitost a navíc v čl. 533 v souvislosti s čl. 535 závazně vysvětluje, co se rozumí s l o v e m movitost, přičemž pro náš účel má hlavní zajímavost čl. 533, který závazně stanoví, že slovem "movitost" použitým v zákonu nebo v právním úkonu bez bližšího určení se nerozumějí určité předměty v čl. 533 vyjmenované. ("Le mot m e u b l e , employé seul dans les dispositions de la loi ou de l'homme, sans autre addition ni désignation, ne comprend pas...").

V pozdějším vývoji buržoazního zákonodárství nastal od tohoto způsobu formalizace právních pojmů resp. termínů zřetelný odklon i jistá averze k němu. (Souviselo to nepochybně s tendencemi k uvolnění rukou aplikační praxi, které vyústily ve volnoprávní směrech a nakonec v otevřeném fašistickém opuštění zákonnosti vůbec.)

Socialistická legislativa formalizace právních pojmů cestou jejich závazných vysvětlivek používá v zájmu socialistické zákonnosti a právní jistoty dost často. Srov. např. hlavu devátou části první občanského zákoníku (§ 115-122), které podává legální vysvětlení některých pojmů a přímo nese rubriku "Vymezení některých pojmů": podobně činí zákoník práce v § 271 až 274 pod rubrikou "Výklad některých pojmů", trestní zákoník podává řadu takovýchto vysvětlivek v § 89 a 90, trestní řád v § 12, s nebyvalou hojností závazně vykládá pojmy vyhlášky o pravidlech silničního provozu č. 100/1975 Sb. (§ 7) a v míře ještě rozsáhlejší podává závazný výklad pojmů vyhláška č. 128/1975 Sb., která mu věnuje 42 paragrafů a v této své dosti rozsáhlé části je vlastně autentickým komentářem zákona č. 121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení, jehož pojmy vykládá.

Legální vysvětlivky zpravidla přispívají k sjednocení interpretace právních norem i k ustálení jejich aplikace, přemíra jejich používání, k níž současný vývoj naší legislativy, jak se zdá, směřuje, má však tytéž

nedostatky a nevýhody, jako má nadužívání legálních definic vůbec (viz výše sub a).

/bb/ Od legálních vysvětlivek majících charakter legální definice je třeba odlišovat případy, kdy - byť třeba zákon sám svým vyjádřením dával najevo, že podává zákonný výklad pojmů - ve skutečnosti dotyčné pojmy nedefinuje, nýbrž vytváří k nim umělé synonyma, umělé ekvivalenty. (Z hlediska logického tu někdy jde o případ tzv. nominálních definic). Jde tu o případy, kdy zákon (např. na základě logického postupu a maiori ad minus či a fortiori) závazně určuje, že to, co je v něm stanoveno o pojmu X, platí i o pojmu Y, či o pojmech Y a Z, apod. Jako příklad lze uvést § 139 stavebního zákona č. 50/1976 Sb., který pod rubrikou "Vymezení některých pojmů" v odst. /3/ stanoví, že "pokud se v tomto zákoně používá pojmu "stavebník", rozumí se tím i "investor"". (Podobně v odst. 2 a 4; odst. 1 cit. ustanovení má trochu jiný charakter, ale ani tam asi nejde o legální definici v pravém smyslu.).

(c) Operace podobné definicím. (Kvazidefinice)

V některých případech právní předpisy vymezují právní pojmy logickými postupy podobnými definicím, které však úplně náležitosti definice nemají. (Pro tyto postupy používá Wagner označení Definitionsähnliche Operationen, tedy operace podobné definicím.)⁵⁷⁾

Příkladem tohoto způsobu formalizace jsou zejména např. zákonné skutkové podstaty trestných činů. Podle zásady nullum crimen sine lege nikdo nemůže být potrestán, nedopustí-li se v zákoně přesně vymezeného chování, na které hrozí trestní sankce. Poněvadž jednotlivé trestní činy jsou v zákonech zpravidla označeny určitými názvy, jsou zákonné skutkové podstaty zároveň nepřímou definicí příslušného názvu (tj. právního pojmu, jenž je jím označen).

K postupům podobným definicím možno počítat dále s případy, kdy právní norma sice nestanoví zákonné znaky obsahu určitého pojmu, ale závazně stanoví předpoklady vzniku jeho denotátu. Příkladem toho může být pojem smlou-

57) Cit. téze, 38, 39.

va, který je vymezen tím, že je to právní úkon vzniklý (zhruba řečeno) přijetím nabídky. Jiným příkladem je právní pojem otcovství, které je dáno tím, že určitému muži svědčí jedna ze tří zákonných domněnek otcovství podle § 51 an. ZR, právní pojem manžel, jehož definice vyplývá z § 3 ZR, a řada dalších právních pojmů. Tak např. poslancem FS je ten a toliko ten, kdo jím byl řádně zvolen, jehož volba byla ověřena příslušnou sněmovnou (čl. 47 úst. zák. o čs. federaci), jenž neodmítl vykonat ústavní slib ani k němu nepřičinil výhradu (čl. 48 odst. 2 cit. zák.) a jehož mandát nezanikl ani jinak; lékařem je podle § 2 odst. 1 vyhl. č. 44/1966 Sb. ten a toliko ten, kdo ve smyslu cit. ustanovení získal způsobilost k výkonu lékařského povolání atd.

Tímto způsobem tedy, jak vidno, mohou být vymezeny pojmy nejrůznějšího smyslu: mohou tak být vymezeny právní vztahy (otcovství), právní skutečnosti (smlouva), funkce (poslanec) atd.

/d/ Výpočet denotátů (dělení pojmů, dichotomie)

/aa/ V některých případech je právní pojem legálně formalizován nikoli výpočtem znaků svého obsahu, ale výpočtem jednotlivých členů svého rozsahu, tedy členů třídy pojmem označená. Takovýto výpočet má formalizační význam zejména tehdy, je-li včerpávající, tj. taxativní. V takovém případě je dotyčný právní pojem legálně formalizován tím, že do jeho rozsahu náleží toliko ty denotáty, které sám uvádí, a žádné jiné. Jako příklad lze uvést výpočet zastupitelských sborů v čl. 2 úst. zák. o čs. federaci, jímž je legálně vymezen právní pojem "zastupitelské sbory", výpočet trestů v § 27 a 29 TZ, jímž je legálně vymezen pojem "trest" ve smyslu trestního práva, atd. Podobným způsobem je vymezen pojem "dráha" v § 2 odst. 1 zákona o drahách č. 51/1964 Sb., pojem "branná povinnost" v § 4 branného zákona č. 92/1949 Sb. ve znění vyhlášeném pod č. 20/1958 Sb., pojem "chráněného území" v § 3 zákona o státní ochraně přírody č. 40/1956 Sb., pojem "energetického díla" v § 2 elektrizačního zákona č. 79/1957 Sb. atd. Naposled uvedený příklad je z hlediska logického zajímavý i tím, že zákonná vymezení pojmu "energetické dílo" je provedeno zároveň pozitivně i negativně: § 2 odst. (1) cit. zák. taxativním výpočtem stanoví, co je energetickým dílem, a § 2 odst. (2)

z toho stanoví výjimky, totiž to, která z děl uvedených v odst. (1) se za energetické díla ve smyslu zákona nepovažují.

/bb/ Taxativní výpočet denotátů má často charakter dělení pojmů, tj. dělení rodu v druhy podle určitého kritéria (dělení rodu X na druhy podle znaku Y), resp. dichotomie, tj. dělení rodu X podle znaku Y na druhy Z a non Z.

Instruktivním příkladem dichotomie je právní třídění věcí, jako např. třídění věcí na movité a nemovité, zastupitelné a nezastupitelné atd. Na příkladu třídění věcí na movité a nemovité lze demonstrovat i různou techniku, kterou zákony (v tomto případě zcela zbytečně) k vyjádření dichotomie volí. K tomu účelu budiž porovnáno ustanovení § 119 OZ a § 14 ZMO. Kdežto totiž § 119 OZ dichotomii vyjadřuje v odst. /1/ výslovně ("Věci jsou movité nebo nemovité"), ustanovení § 14 ZMO tuto dichotomii vyjadřuje logickou eliminací. Oba zákony dále eliminací definují věci movité, ale § 119 tuto eliminaci ponechává výkladu zákona, kdežto § 14 ZMO ji provádí výslovně ("Ostatní věci jsou věcmi movitými").

Jako další případy dichotomie lze uvést dělení opravných prostředků na řádné a mimořádné, dědění na testamentární a zákonodárné, silničních vozidel na motorová a nemotorová (§ 7 vyhl. č. 100/1975 Sb.) atd.

Dělení právních pojmů resp. dichotomie může (ale nemusí) postupně pokračovat až k určení jedinců. Tak např. rodový pojem "opravné prostředky" může být dělen v dichotomii "řádné opravné prostředky" a "mimořádné opravné prostředky" a takto získané druhové pojmy mohou být děleny dál až k vyjmenování jednotlivých opravných prostředků.

Zákonné dělení pojmů má význam jak pro formalizaci pojmu děleného, tak i pro formalizaci pojmu dělením vzniklého, neboť pro ten je tím závazně stanoven rodový znak. Tak např. dělením pojmu zastupitelské sbory je závazně dáno, že národní výbor zastupitelským sborem je, ale soud, ať i soudci jsou demokraticky voleni, zastupitelským sborem není.

/cc/. Pokud jde o techniku používání taxativních výpočtů v legislativě, jakož i techniku používání dělení pojmů a dichotomie, platí obdobně to, co bylo výše sub 2 /a/ /bb/ o používání legálních definic. Zejména je třeba podotknout, že obdobně jako u definic platí požadavek jejich správnosti, platí u taxativního výpočtu požadavek, aby byl pro obor práva skutečně vyčerpávající. Působí značné interpretační potíže, jestliže tomu tak není. Příkladem takového nepřesného výpočtu je § 133 OZ, který uvádí způsoby nabývání osobního vlastnictví a jeho formulace svědčí jednoznačně výpočtu taxativnímu. Přesto však odivným nedopatřením taxativní není a existují i jiné než v zákoně uvedené způsoby nabytí osobního vlastnictví.

I když tedy u taxativních výpočtů hrozí nebezpečí opomenutí a je vhodné s nimi, podobně jako s legálními definicemi šetřit, projevuje se u zákonů výpočtů i opačný nedostatek. Někdy totiž se právě z obavy, aby se na něco nezapomnělo, pro jistotu k výpočtu připojí kouzelné právnické partikule "zejména" či "atd." a výpočet se stane příkladný, ač by třeba byl namísto výpočet taxativní.

/e/ Vymezení eliminací

V některých případech právní norma vymezuje určitý pojem jeho vyloučením (per eliminationem). Tak je tomu zejména v případech legálního dělení pojmů resp. legální dichotomie. Jestliže tedy zákon dělí pojem X na druhové či jedinečné pojmy A, B, C, D, E a z nich definuje či jinak vymezuje toliko pojmy A, B, C, D je tím negativně (a někdy i pozitivně) vymezen též pojem E. Totéž platí při dichotomickém dělení pojmu X na pojmy A a non A, vymezuje-li zákon toliko pojem A.

Jako příklad lze uvést výšeuvedené definice věci movitých v § 119 odst. (2) OZ a v 14 ZMO. Je dále např. známo, že pojem hmotná škoda se dichotomicky dělí na škodu skutečnou a ušlý zisk (srov. § 254 ZMO). Jestliže tedy občanský zákoník v § 442 nepřilíší zřetelně rozeznává škodu skutečnou a jinou škodu, lze soudit, že touto "jinou škodou" je tzv. ušlý zisk (lucrum cessans), čímž je - mimochodem - zároveň řečeno, že rozsah jiné než skutečné škody, jejíž náhradu soud může přiznat podle § 442 odst. (2) OZ, je širší než ztráta

na výděleku podle § 444 an.OZ. (Ušlý výdělek je jen jednou, byť dnes hlavně, složkou tzv. ušlého zisku.)

Podobné úvahy lze aplikovat, pokud jde o vymezení tzv. nepojmenovaných smluv podle § 51 OZ atd.

/f/ Legální určení hierarchie pojmů

V obecném základu spisovného jazyka existují dvojice či větší skupiny slov tvořící významová pole, přičemž mezi jednotlivými slovy dotyčného významového pole buď vůbec není pociťován hierarchický vztah nebo pociťován je, ale neurčitě. Jako příklad lze uvést slova: země, kraj, oblast, župa, okruh, okres, obvod atd. Z těchto slov, z nichž toliko některá jsou podle platného československého práva právními pojmy, si věnujeme vztahu pojmů "kraj" a "okres". Mezi jejich denotáty je i v obecném základu spisovného jazyka pociťován hierarchický vztah. To však, že kraj je chápán jako územní jednotka hierarchicky vyšší, nevyplývá z přirozeného smyslu slov kraj a okres. Důkazem toho je i skutečnost, že v NDR je hierarchický vztah okresu (Bezirk) a kraje (Kreis) právě opačný než u nás. To tedy, že u nás je kraj hierarchicky vyšší jednotkou než okres a v NDR okres hierarchicky vyšší jednotkou než kraj, vyplývá výlučně z právní úpravy. Tento hierarchický vztah je tedy určen právní normou a tím jsou zároveň oba pojmy formalizovány.

Podobně je tomu v četných jiných případech. Tak např. slova "podnik" a "závod" jsou v obecném základu spisovného jazyka pociťovány spíše jako synonyma. Hierarchický vztah mezi nimi závazně vytvořila organizace našeho národního hospodářství a koneckonců právní norma. Původně synonymnímu chápání pojmů "podnik" a "závod" svědčí ostatně porovnání oficiálních názvů (firem) těchto a četných jiných národních podniků: České energetické závody a České plynárenské podniky. Dalšími příklady hierarchické formalizace právních pojmů právní normou je např. vztah pojmů trestný čin - přečin - přestupek, odbor - oddělení, národní park - chráněná krajinná oblast - státní přírodní rezervace, atd.

3. Význam vědy a aplikační praxe pro formalizaci právních pojmů

/a/ V některých, dosti častých případech nelze právní pojem závazně vymezit žádným z výše uvedených legálních způsobů. Právní normy často upouštějí od vymezování znaků právních pojmů, a to buď proto, že jejich význam a smysl považují za samozřejmý, anebo proto, že záměrně (a někdy i mimovolně) jejich určení ponechávají aplikační praxi a vědě o státu a právu. Tak se děje zejména proto, aby právní texty nebyly zatěžovány zbytečnými výměry, aby nebyly - není-li zvláštní společenský zájem na rigidní úpravě - přespříliš vázány ruce praxi, nebo též z důvodu teoretické spornosti určitých pojmů (tak např. se žádný právní předpis nepokouší legálně definovat pojem právnícké osoby, odpovědnosti aj.).

/b/ V takovýchto případech má rozhodující význam pro formalizaci právních pojmů věda o státu a právu, a to nejen pokud jde o vědecké právní pojmy, tj. takové, kterých používá toliko věda o státu a právu a nikoli právo samo, ale i pokud jde o právní pojmy ve výše uvedeném užším smyslu, tj. ty, kterých používají právní předpisy.⁵⁸⁾ Takovýmto způsobem se dostalo přesných významových obrysů zákonným pojmům "zadostiučinění" (§ 13 OZ), "setkání vzájemných pohledávek" (§ 96 OZ), "nemožnost plnění" (§ 93 OZ), "pokračování v trestném činu" (§ 34 písm.ch), "spolčení" a "sročení" (§ 7 odst. 1 TZ) a mnoho jiných.

Vědecké definice právních pojmů není přirozeně závazná, často však může být velmi autoritativní a jako taková uznávána konstantní aplikační praxi. Může se ovšem též stát, že se vědecká definice určitého právního pojmu od jeho definice legální liší.⁵⁹⁾ K tomu dochází tehdy, jestliže je daný pojem ve vědě o státu a právu definován z jiného hlediska než v zákoně (srov. např. zákonné a vědecké definice právního pojmu vlastnictví), nebo existuje-li na obsah pojmu víc názorů (jako je tomu např. u pojmu "občanské právo") a zákonná definice vyjadřuje jeden (viz § 1 OZ), kdežto vědecké definice jsou rozličné a od zákonné definice se nejednou liší.

58) O významu vědy pro tvorbu právních pojmů viz pozn. 53.

59) O vztahu legálních a vědeckých definic viz Wagner, cit. téze, 41.

nebo konečně tehdy, je-li legální definice neúplná, nepřesná nebo nesprávná. I na to jsou v našem právu příklady. O jednom (o nesprávné definici věcných práv v § 20 ZMO) jsme se už zmínili. Zde si všimneme pochybné a neúplné definice právních úkonů v § 34 OZ resp. § 22 ZMO. Obě tato ustanovení definují právní úkony jako projevy vůle směřující k založení, ke změně či k zániku práv a povinností. Ve skutečnosti však v § 34 OZ a v § 22 ZMO vyjádřená logická ekvivalence neplatí a není pravda, že projev vůle je (za ostatních zákonných podmínek) právním úkonem tehdy a jen tehdy, směřuje-li k založení, ke změně či k zániku práv a povinností. Právními úkony jsou i projevy vůle směřující k něčemu jinému, tak zejména k zajištění závazků, které ani podle OZ ani podle ZMO zdaleka ne vždy spočívá v založení nového závazku; oba zákoníky poskytují i hojnost jiných příkladů právních úkonů, které se "nevejdu" do tripartice § 34 OZ resp. § 22 ZMO, jako např. (omezujeme se toliko na několik příkladů z OZ) námítka promlčení (§ 100 odst. 1), volba splnění (§ 72), uplatnění nároku u organizace (§ 236), upomínka (§ 54 odst. 1, § 78), notifikační akty podle § 65, 86 a 282 odst. (2) atd. Proto věda o státu a právu často formalizuje pojem právního úkonu obecněji a přesněji definicí tak, že jím je projev vůle směřující ke způsobení dovoleného právního následku.⁶⁰⁾

60) Literatura je ovšem v této věci dost kolísavá. Nejjasnější je literatura sovětská, v níž se dočteme (Marksisticko-leninskaja občesaja teorija gosudarstva i prava, 4. Socialističeskoje pravo, Moskva 1973, kap.14.4.), že "...právní významnými skutečnostmi je třeba rozumět okolnosti, s nimiž zákon spojuje netoliko vznik, změnu nebo zánik konkrétních právních vztahů, ale i jiné právní následky". K podobnému názoru dochází většinou i sovětská literatura civilistická, která vykládajíc čl.19 Základů občanského zákonodárství SSSR a svazových republik, resp. čl. 41 OZ RSFSR atd., které mají v podstatě stejné znění jako § 34 našeho OZ, dochází, jako my zde, k názoru, že právní úkony jsou obecně projevy vůle způsobit právní následky. Srov. Krasavčikov, Graždanskij kodeks RSFSR, Sverdlovsk 1965, 107, Flejšic (red.), Naučno-praktičeskij komentarij k GK RSFSR, Moskva 1966, 51 aj. (Ani v sovětské literatuře však nechybí definice omezující pojem právních úkonů na projevy vůle založit, změnit či zrušit právní vztahy.) V naší literatuře Učebnice občanského a rodinného práva (red.V.Knapp), I, Praha 1955, 82, uvádí zmíněnou tripartici projevů vůle jasně jako příkladem (autor Blažke), kdežto Československé občanské právo (red. Knapp, Luby), I, 2.vyd., Praha 1974, 112 an. se při definici právního úkonu přidržuje zákonného textu, upozorňuje však i na názory jiné (autor Luby).

/c/ V některých případech dochází k formalizaci právního pojmu působením aplikační praxe, zejména konstantní judikatury. Ani tato formalizace není přirozeně závazná, je však - zejména je-li provedena publikovaným rozhodnutím - velmi autoritativní. Jako příklad tu lze uvést formalizaci pojmu neplatnosti závěti podle § 479 OZ provedenou Nejvyšším soudem, jenž ve svém stanovisku z r. 1967⁶¹⁾ proti převažujícímu názoru vědy občanského práva tuto neplatnost naprosto správně kvalifikoval jako neplatnost relativní. Jako další případ lze uvést judikát Nejvyššího soudu č. 25/1957 (tr.) Sb. rozh., jenž formalizoval pojem "věc" ve smyslu trestního práva. Tento judikát je z našeho hlediska mimořádně zajímavý, takže mu budeme věnovat pozornost poněkud podrobnější. Trestní zákoník používá, jak je známo, pojem "věc" mnohokrát, ale nedefinuje jej. Trestní praxe stála tedy před otázkou, zda občanskoprávní pojem věci je použitelný i v právu trestním. Tato otázka má dalekosáhlý praktický význam, neboť na jejím řešení záleží kvalifikace rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, jehož se dopouští někdo tím, že si neoprávněně přisvojí energii (konkrétně jde o případy tzv. krádeže elektrického proudu). Tuto otázku rozhodl Nejvyšší soud v citovaném judikátu č. 25/1957 v ten smysl, že "elektrický proud je nutno, vzhledem k ustanovení § 23 OZ, jako přírodní sílu sloužící lidské potřebě, pokládat za věc v právním smyslu".⁶²⁾ Tu ovšem zajímavost tohoto případu nekončí, nýbrž spíše začíná. Toto rozhodnutí bylo totiž vydáno ještě za platnosti občanského zákoníku z r. 1950 jenž obsahoval legální definici pojmu "věc" v právním smyslu, a cit. judikát se na ni výslovně odvolává. Tu tedy Nejvyšší soud svým rozhodnutím formalizoval pojem "věc" pro obor trestního práva tím, že převzal zákonnou definici tohoto pojmu podanou v zákoníku občanském. Jenže mezitím byl vydán nový občanský zákoník (č. 40/1964 Sb.), který už zákonnou definici pojmu "věc" nemá. Trestní judikatura se však nadále opírá o cit. judikát z r. 1957 a stejně vykládá pojem "věc" v trestním právu i literatura.⁶³⁾

61) Viz Sb. rozh., 1967 (cit.), 515

62) Viz Sb. rozh., 1957 (tr.), 19

63) Matys (red.), Trestní zákoník. Komentář, Praha 1975, 513.

V demonstrovaném případě jde tedy o velmi instruktivní příklad formalizace právního pojmu aplikační praxí a zároveň i příklad tvůrčího působení judikatury na rozvoj a utváření právního řádu, což ovšem už je problém vykračující z této studie. (Autor se jím podrobně zabýval jinde.)⁶⁴⁾

/dd/ Toliko jednou větou budiž ještě připomenuto, že pro formalizaci právních pojmů má nikoli zanedbatelný význam i návyk, tradice a profesionální způsob myšlení (tzv. právní myšlení).

/ee/ Právní předpisy někdy používají i slov, jejichž význam není vůbec formalizován jako právní pojem, tedy ani legálně, ani vědecky ani aplikační právní praxí. Dochází k tomu zejména v případech, kdy jde o pojmy vymezené v jiném vědním odvětví (např. výšecitovaný pojem "voda") či v jiné než právní praxi (např. "lékařský předpis", viz § 9 odst. (3) zák. o přečinech č. 150/1969 Sb.), tedy tehdy jestliže si legislativa či právní věda "vypůjčí" určitý výraz z jiného odborného jazyka, a dále v případech používání "neutrálních" slov (viz výše sub II.2. a).

V těchto případech podle naší koncepce vůbec nejde o právní pojmy. Legislativa se ovšem bez používání takovýchto slov obejít nemůže.⁶⁵⁾ Vhodnost a četnost jejich používání je věcí legislativně technického a právně politického rozhodnutí. Jisté však je, že takovýchto výrazů (zejména "neutrálních" slov) nemá být používáno v takové míře a v takovém kontextu, že by to učinilo vlastní právní text nejasným, či mnohomluvným, nebo že by to - někdy i ve snaze učinit právní text srozumitelnějším - jeho srozumitelnost ve skutečnosti snížilo.

64) Knapp, Soudcovská tvorba práva v socialistických zemích, Právník 1969, 21 an.

65) Práveť poznamenává Wagner (cit. téze, 38), že i v právní vědě (a, do-
dáváme my, i v právní praxi) lze s úspěchem používat pojmy, které vůbec ne-
jsou definovány nebo nejsou definovány přesně.

4. Některé požadavky na tvorbu a užívání právních pojmů

Výše uvedené úvahy o právních pojmech vyjadřují určité postuláty, jejichž splnění je úkolem legislativní, aplikační i vědecké činnosti. Tato činnost není vždy bezchybná, takže v našich právních předpisech (zejména podzákoných) nalezneme ne jeden nedostatek v používání právních pojmů a názvů. Proto se v závěru této studie snažíme upozornit na některé zásady, které by při používání a popř. při tvorbě právních pojmů a názvů měly být dodržovány. Poněvadž problematika používání právních pojmů a právních termínů je souvislá a navzájem se prolíná, probíráme ji tu společně, a to tak, že počínáme otázkami týkajícími se převážně právního pojmosloví (a to především pojmosloví zákonného) a postupujeme k otázkám převážně názvoslovným.

/a/ Logická bezrozpornost právních pojmů

Engelsem vyslovený požadavek logické bezrozpornosti práva⁶⁶⁾ platí i pro právní pojmy. Jedním ze základních požadavků na jejich tvorbu a používání tedy je, aby ve vymezení jejich obsahu nebyl logický spor. Specifickým případem takového sporu je dvojsmyslnost právního pojmu, tj. případ, kdy právní pojem je jednou určen např. znaky (a,b,c) a podruhé (a,c,d) nebo jednou znaky (a,b,c) a podruhé pouze znaky (a,c) anod., anebo kdy je pochybné, zda je určen těmi či onými znaky.

Některé příklady takto rozporných pojmů již byly uvedeny v jiných souvislostech (viz výše sub II. 2.c. výklad o legálních definicích věci v § 13 ZMO a věci opuštěné v § 453 odst. /2/ OZ). Zde budou uvedeny některé další. Hrubý logický rozpor se nalézá v pojmu volného díla podle § 35 odst. (1) autorského zákona č. 35/1965 Sb. Z tohoto ustanovení totiž vyčteme, že mimo případy uvedené v § 33 cit. zák. je volným dílem dílo autora, jenž nemá dědiců nebo jehož dědicové dědictví odmítli. Není pochybnosti o tom, že tato legální definice chce vyjádřit, že volným dílem se stává dílo zemřelého autora, po němž nikdo nedědil. Logická rozpornost toho, jakým způsobem to

66) V dopisu C. Schmidtovi z 27.10.1890, Marx, Engels, Spisy, 37, 566.

bylo v § 35 odst. (1) vyjádřeno, spočívá v tomto dilemmatu: Ten, kdo by jinak byl dědicem, ale dědictví platně odmítl, dědicem není (hledí se na něj, jakoby neexistoval). Kumulativní formulace § 35 odst. (1) cit. zák. vyjadřuje tedy nelogické superfluum. Pokud snad § 35 odst. (1) cit. zák. takovému superfluu chtěl vyslovit záměrně, dostal by se do logického rozporu ještě horšího: Podle § 469 OZ totiž nedědí ani ten, kdo by jinak dědicem byl, ale je k dědění nezpůsobilý. I na toho se z hlediska dědického práva hledí, jakoby neexistoval. Formulace § 35 odst. (1) cit. zák. by tedy při doslovném výkladu znamenala, že zanechal-li autor toliko jedinou osobu, která by jinak byla jeho dědicem, ale nedědí z důvodu dědické nezpůsobilosti, nebo v situacích obdobných, by se dílo nestalo volným. To je ovšem závěr absurdní, vnitřně rozporný a zákonem určitě nezamýšlený.

Další příklad logické rozpornosti pojmu (jeho dvojsmyslnosti) poskytuje § 122 odst. (2) OZ, který stanoví, že polovinou měsíce je 15 dní, ale na rozdíl od § 73 odst. (2) ZMO nestanoví, co se rozumí lhůtou jeden nebo několik měsíců a půl. Tím se tedy pro oblast věcné působnosti občanského zákoníku pojem "X měsíců + půl měsíce" stává dvojsmyslný a vnitřně rozporný. Sčítání "X měsíců + půl měsíce" totiž není komutativní, neboť měsíce mají různý počet dní a pevný sled, takže výsledek může být jiný, připočítá-li se půl měsíce (tj. 15 dní) nejprve nebo nakonec. Tak např. lhůta jeden a půl měsíce, jejíž běh byl založen skutečností, která nastala dne 16. ledna, skončí v prvním případě dne 28. (resp. 29.) února, kdežto v druhém případě dne 3. (resp. 2.) března.

V těchto a v podobných případech pak je na právní vědě resp. na právní praxi, aby odstranila rozpornost popř. dvojsmyslnost pojmů a jednoznačně určila jejich obsah. Nejednou se však stává, že ani vědě o státu a právu se nepodaří dospět k jednoznačnému vymezení právního pojmu, přičemž tato skutečnost může mít i zpětný vliv na legislativu. Tak např. právní vědci se přou o to, co je to právní odpovědnost, a nevyjasněnost resp. dvojsmyslnost tohoto pojmu se projevuje v zákonodárství tím, že jednotlivé právní předpisy bez ustáleného řádu jednou používají výrazu, že někdo odpovídá za s p l n ě n í své povinnosti, a jindy, že odpovídá za její n e s p l

n ě n í (za její porušení). Naposled uvedená koncepce je obvyklá tam, kde jde o odpovědnost trestní či odpovědnost za způsobenou škodu, naproti tomu v oblasti ústavní odpovědnosti se zpravidla odpovídá za náležitě plnění povinností, tj. za výkon funkce (viz např. čl. 60 odst. 2, čl. 70 odst. 2 a čl. 128 odst. 1 úst. zák. o čs. federaci); podobná formulace se ovšem nejednou najde i jinde (tak např. podle § 146 odst. 1 zákona o objevech, vynálezech, zlepšovacích návrzích a průmyslových vzorech č. 84/1972 Sb. organizace odpovídají za plnění úkolů, které pro ně z tohoto zákona vyplývají). Tato nejednotnost koncepce pojmu odpovědnosti se někdy projevuje dokonce v téže zákoně: Tak např. podle § 420 a 421 OZ se při odpovědnosti za způsobenou škodu odpovídá za porušení povinnosti, kdežto při odpovědnosti za vady se podle § 233 odst. (1) odpovídá za její splnění ("Za řádné a včasné poskytnutí služeb odpovídají organizace..."). K dovršení všeho § 470 OZ používá pojmu "odpovědnost" ještě v jiném smyslu a stanoví (viz též jeho rubriku), že "dědic do výše ceny nabytého dědictví...odpovídá za...zůstaviteli dluhy, které na něj přešly zůstavitelovou smrtí". To je ovšem jasný omyl, neboť v tomto případě o odpovědnost vůbec nejde. (Smysl tohoto ustanovení je prostě vyjádřit, že dědic je povinen splnit dluhy, které na něj přešly děděním, toliko do výše ceny nabytého dědictví.)

/b/ Požadavek konstantnosti používání právních pojmů

/aa/ Jedním z významných požadavků legislativní techniky je konstantnost používání právních pojmů a tím i používání konstantní terminologie, zkrátka požadavek, aby tímž jménem byl vždy označován týž denotát a aby tedy bylo možno právem soudit, že použije-li právní předpis různých slov (jmen), míní tím též něco jiného.

Ne vždy se tak v naší legislativě děje. Nejednou se totiž stává, že týž výraz je v různých právních předpisech (a někdy dokonce i v tomž) používán v různém významu. Pokud nejde o záměrnou a přesně odlišenou polysémii či homonymum (viz dále), jde v takovémto případě vždy o vážný legislativní nedostatek, tedy i tehdy, jestliže se význam téhož slova použitého v různých právních normách liší jen velmi málo, takže z hlediska jazykového snad ani nelze mluvit o polysémii.

/bb/ Nejvýraznějším případem nejednotnosti použití právního pojmu je rozpor legální definice téhož pojmu v různých právních předpisech. Jako příklad toho možno uvést definici pojmu "mladistvý" v zákoníku práce (§ 274 odst. 2 v souvislosti s § 11) a v trestním zákoníku (§ 74), které se od sebe liší jak co do počátku, tak co do konce věku mladistvosti. Může se tedy stát, že někdo je mladistvý podle práva trestního, ale není mladistvý podle práva pracovního.

Do této kategorie náleží i legální definice resp. legální vysvětlivka pojmu "osoba blízká" v občanském zákoníku (§ 116) a v trestním zákoníku (§ 89 odst. 8). Tu snad sice lze interpretací dojít k závěru, že nejde o rozpor věcný (in merito), ale v obou cit. zákonících je k vysvětlení uvedeného pojmu použito jiné formulace, takže mohou vzniknout zcela zbytečné pochybnosti, zda je míněno totéž. Občanský zákoník totiž mezi osobami blízkými výslovně neuvádí osvojence a osvojitele, poněvadž je v duchu § 63 ZR považuje za příbuzné, kdežto trestní zákoník osvojence a osvojitele mezi osobami blízkými uvádí výslovně v e d l e příbuzných, přičemž navíc zapomíná na příbuzné osvojitelovy, kteří jsou podle § 63 ZR i příbuznými osvojence. (Viz výše sub III. 2. e). Bylo by tedy možno se ptát, zda je to záměrné či zda je to legislativní opomenutí, a zda tedy např. osvojenec, jenž podle OZ a ZR je příbuzným pokrevního dítěte svého osvojitele (je jeho legálním sourozencem) a tudíž i jeho osobou blízkou podle § 116 OZ, jí též je nebo není podle § 89 odst. /7/ TZ.

/cc/ Jiný případ nekonstantnosti používání právních pojmů vzniká tehdy, jestliže určitý právní pojem je v jednom právním předpisu legálně definován a v němž samém a popř. v jiném, v němž není legálně definován, je používán ve zjevně jiném smyslu. Jako příklad tu opět zvolíme (tentokrát z jiného hlediska) používání pojmu "věc" (tj. věc v právním smyslu, věc jako sekundární předmět právních vztahů), o němž již byla řeč dříve. Legální definici pojmu "věc" podává v současném našem právním řádu toliko ZMO ve svém § 13 (viz výše sub II. 2. c). Pojmu "věc" však používají i četné jiné právní předpisy, aniž jej definovaly. Činí tak především občanský zákoník, který pojmu "věc" používá nešetněkrát. Teoreticky se v občanském

právu přijímá podobné definice pojmu "věc", jako má § 13 ZMO,⁶⁷⁾ a za věc v právním smyslu se - za zákonných podmínek - považují věci hmotné (res corporales) a přírodní síly. Sám občanský zákoník však na mnoha místech pojmu "věc" očividně používá v užším smyslu, totiž toliko ve smyslu "věc hmotná" (srov. např. § 119-121, 247 an., 263 an., 276 an.). Ve stejném smyslu používají pojmu "věc" i některé od občanského zákoníku odvozené podzákonné normy (např. pojistné podmínky č. 48/1964 Sb.). Pojmu "věc" používá často i zákoník trestní a ani on jej nedefinuje, takže si jej musela vymezit konstantní judikatura, která převzala nikoli definici § 13 ZMO, ale z trestně právního hlediska mnohem vhodnější definici § 23 občanského zákoníku z r. 1950 (viz výše sub IV. 3. c). Korunu nejasnostem ve vymezení právního pojmu "věc" nasazuje ovšem zákoník mezinárodního obchodu sám, neboť vzápětí po definici věci podané v § 13 na ni zjevně zapomíná a v § 16 a 17 (ale i v četných jiných) věcmi zřejmě rozumí toliko věci hmotné.

/dd/ Nejednotnost v používání téhož právního pojmu může nastat i tehdy, jestliže dotyčný pojem vůbec není legálně definován, ale z nepochybné interpretace právních předpisů vyplývá, že je ho v různých právních normách používáno v různém smyslu. Takovéto či podobné případy jsme již demonstrovali na používání právních pojmů "půjčka" a "výpůjčka" a zde k tomu dodáme ještě několik příkladů a poznámek dalších.

Namátkou lze uvést pojem "vyvlastnění", jenž je jinak vymezen v občanském zákoníku a jinak v normách správního práva. Kdežto totiž ze spojení obou vět § 131 odst. 2/ OZ zřetelně vyplývá, že se tu vyvlastněním nesprávně rozumí toliko odnětí vlastnického práva, rozumí se jím podle § 108 an. stavebního zákona č. 50/1976 Sb. (i podle jiných administrativně právních předpisů) nejen odnětí vlastnického práva, ale i jeho omezení (a popř. jiná omezení). Dalším příkladem poněkud odlišného druhu je používání pojmu "povodeň". Zákonodárství jej sice z pochopitelných důvodů nevymezuje, ale jednou jej logicky podřazuje obecnějšímu pojmu "živelná pohroma" (zákon o požární ochraně č. 18/1958 Sb.) a po druhé méně emphatického

67) Knapp, Luby (red.), Čs. občanské právo, I, Praha 1974, 276.

pojmu "živelní událost" (§ 14 písm. e) pojistných podmínek č. 48/1964 Sb.), ačkoli v obou případech jde o totéž. Nakonec budiž uveden ještě dosti vážný a zcela zbytečný nesoulad ve vyjadřování, týkající se ustáleného výrazu "má se za to". O tomto výrazu se studenti učí na právnických fakultách, že je neklamným znamením vyvratitelné domněnky, a v tomto smyslu je také použit v § 232 odst. (2) OZ, v § 71 a 98 odst. (2) ZMO a jinde. Naproti tomu vyjádření § 60 odst. 1/ TZ "má se za to, že se podmíněně odsouzený osvědčil" nelze rozumět jinak, než jako domněnce nevývratné popř. fikci.

Pozoruhodným případem nejednotnosti právního (zákonného) vyjadřování je používání slova "může", na které v naší literatuře upozornil Hrdlička.⁶⁸⁾ Toto zdánlivě zcela jednoznačné slovo je ve skutečnosti v zákonné terminologii mnohovýznamové. Zde se zmíníme toliko o jedné, paradoxní stránce jeho mnohovýznamovosti. Toto slovo je totiž v zákonné terminologii kromě ve svém přirozeném významu (tj. může, ale nemusí) někdy a poměrně dost často používáno ve svém antonymním významu, totiž ve významu "musí". Slovo "může" znamená tedy v textu právních předpisů jednou "nemusí" a jindy "musí".⁶⁹⁾ Jako příklad tohoto naposled zmíněného významu slova "může" lze uvést § 79 odst. 2/ zákona o rodině. Nemůže totiž být pochybnost o tom, že v případě, kdy je nezletilci třeba zřídit opatrovníka a není možno jím ustanovit nezletilcova příbuzného, soud nejen může, jak říká zákon, ale musí touto funkcí pověřit jiného občana splňujícího zákonné podmínky, nebo národní výbor. Takovýchto příkladů by bylo možno uvést dosti velký počet. Horší však je, že zákonodárství při používání slova "může" nebývá vždy nejpečlivější, takže vedle nepochybných případů, kdy "může" skutečně znamená "může" a nepochybných případů, kdy znamená "musí", je řada případů, v nichž je pochybné, zda znamená to či ono. Hrdlička takovýchto případů napočítal ve čtyřech zákonech (v občanském zákoníku, v zákonu o rodině, v občanském soudním řádu a v notářském řádu) na půldruhé stovky,⁷⁰⁾ což není zrovna počet malý.

68) Může či musí?, Právník 1956, 448 an.

69) Tímto jevem, který lze nazvat paradoxní synonymií, se autor této studie zabývá v článku uvedeném v pozn. 7

70) Hrdlička, cit. čl. 449

/ee/ Existují ovšem i případy, kdy použití téhož slova v nestejném významu má své opodstatnění a není možno se mu vyhnout bez zkomplikování věci. Tyto případy jsou ovšem výjimečné. Jedním z nich je použití slova "obec" v zákonu o národních výborech (§ 1 odst. 1) a v § 7 č. /16/ vyhl. o pravidlech silničního provozu č. 100/1975 Sb. Kdežto v případě prvním se obcí rozumí nejnižší územně správní jednotka, tedy jednotka zahrnující jak geografický tak lidský faktor, rozumí se jí v druhém případě geograficky (topograficky) vymezený aglomerát staveb, tj. dopravními značkami vymezená zastavěná oblast.

/c/ Užívání synonym a homonym (polysémů)

S požadavkem konstantnosti terminologie je spojena problematika používání synonym a homonym resp. polysémů v právních předpisech. Tato problematika je obecně velmi složitá a autor této stati se jí teoreticky zabývá jinde.⁷¹⁾ Zde se o ní zmíníme toliko nejstručněji z hlediska legislativní techniky.

Není pochyby o tom, že používání s y n o n y m v legislativních textech je krajně nežádoucí, a to nejen z hlediska jednoho právního předpisu, ale i zde z hlediska celého právního řádu. Na rozdíl od právní vědy, která si to, byť i tam s mírou a s rozvahou, může někdy pro oživení slohu dovolit, právní předpisy by se měly synonym vystříhat. Tak např. v literárním textu lze bez velkého nebezpečí používat výrazů zvěř, testament, poslední vůle a třeba i dnes už archaického výrazu poslední pořízení, v legislativním textu je však namístě, jak činí občanský zákoník, zvolit jeden, tj. in concreto zvěř.

Všeobecně lze říci, že používání synonym v právních předpisech snižuje přehlednost právního řádu, zmenšuje jeho srozumitelnost, činí obtížnějším studium práva a, což stále nabývá na důležitosti, neobyčejně zdězuje vytvoření automatizovaného systému právních informací.⁷²⁾ Přitom ani prak-

71) V článku uvedeném v pozn. 7

72) Srov. Bertrand v cit. čl.

ticky nebývá obtížné požadavku nepoužívání synonym vyhovět, neboť v naprosté většině případů je možno se jim při pečlivé přípravě právní normy snadno vyhnout. Sotva lze např. přesvědčivě zdůvodnit, proč svou podstatou zcela stejný institut se v OZ nazývá neoprávněné získání majetkového prospěchu, v ZMO bezdůvodné obohacení a v HZ je vyjádřen složitým opisem "přijetí plnění nebo jinaké získání majetkového prospěchu, který organizaci nenáleží". Pozornost vzbuzují i zákonná synonyma "občan" (OZ) a "fyzická osoba" (ZMO), "organizace" (OZ, ZO aj.) a "právnícká osoba" (čl. 11 ústavy, ZMO), aj. Není ani věcného důvodu, proč se normativní akty správních orgánů jednou nazývají směrnice, jindy instrukce či pokyny nebo i příkazy. Tato terminologická nejednotnost může vyvolat nejen praktické ale i teoretické pochybnosti o charakteru takovýchto aktů.

Někdy ovšem je možno použít v zákonném textu slov, která jsou v obecném základu spisovného jazyka synonymy, a legální formalizací jejich významu jejich synonymitu odstranit, takže mohou s užitkem sloužit k vyjádření významů sice podobných nebo souvislých, ale zároveň přesně odlišných. Příkladem toho je použití slov "půjčka" a "výpůjčka" v ZMO a zejména přesné legální rozlišení významu synonym Einwilligung a Genehmigung v § 469 občanského zákoníku NDR.

Nežádoucí je i používání h o m o n y m a p o l y s é m ů, tj. mnohovýznamových slov, a to zejména tam, kde k jejich použití dochází v důsledku nedostatku legislativní koordinace nebo nepečlivosti přípravy právní normy. Na rozdíl od synonym se však bez homonym a polysémů úplně obejít nelze. Tak např. by asi bez násilného vytvoření zbytečných novotvarů bylo sotva možno se vystříhat polysémů "započtení" (tj. jednak kompenzace jako důvod zániku závazků a jednak kolace jako započtení na dědický podíl) či "příkaz" (soudní příkaz, služební příkaz, příkaz ve smyslu smlouva příkazní, tj. mandát, příkaz v závěti, tj. modus), "postoupení" (postoupení věci příslušnému orgánu, postoupení pohledávky, tj. cesse) atd. Obtížné a málo praktické by bylo usilovat o odstranění výše zmíněné polysémie slova "obec" či o odstranění navyklé a vžitě polysémie slova "promlčení",

kteře znamená něco jiného v právu trestním (promlčení trestního stíhání, promlčení výkonu trestu), v právu finančním a v právu občanském, v němž navíc je podstatný pojmový rozdíl mezi promlčením pohledávek a promlčením vlastnického práva (§ 100 odst. 2 OZ, § 77 ZMO) a vůbec věcných práv, atd.

V takovýchto případech rozdíl významu polysému vyplývá zpravidla z kontextu. Pokud by tomu tak nebylo, bylo by vhodné odlišit různé významy homonyma či polysému legální definicí či operací definicí podobnou.

/d/ Stručnost a jednoduchost formulace pojmů

Jedním z požadavků legislativní techniky je i stručnost a jednoduchost formulace právních pojmů,⁷³⁾ tedy dalo by se říci zásada, že tam, kde lze vystačit s jedním slovem, je zbytečné používat dvou. Dlouhé a složité formulace právních pojmů snižují přesnost vyjádření a stejně se obyčejně nevíjí. Tak např. se běžně říká nájemné a nikoho nenapadne říkat úhrada za užívání bytu atd. Nevhodné jsou též vyumělkované a šroubované výrazy, které někdy mají znít odborně, ale ve skutečnosti bývají projevem pseudoodborného právníckého snobismu. Takovéto výrazy se ovšem vyskytují spíše v literární právní tvorbě než v legislativě.

/e/ Používání archaismů a neologismů

Konečně lze upozornit na to, že v právním pojmosloví a názvosloví je vhodné se pokud možno vyvarovat archaismů,⁷⁴⁾ ledaže by šlo o výrazy zcela vžitá, srozumitelná a zejména takové, pro které současná řeč nemá vhodný ekvivalent.

Obdobně platí pro používání cizích slov, jimiž tu ovšem přirozeně míníme toliko taková slova, která jsou dosud vnímána jako cizí, nikoli tedy slova cizího původu, ale zcela zdomácnělá, jako např. organizace, advokát, prokuratura, šek, autor atd. Naproti tomu jako cizí slovo je dosud počíto-

73) Osnovnyje instituty, 128, 129; Wagner, cit. téze, 40.

74) Wagner, cit. téze, 35.

váno např. slovo hypotéka, prokura, abolice apod., která ovšem jsou vžitá a těžko nahraditelná českými ekvivalenty, takže jejich použití v zákonném textu jeho srozumitelnost nesnižuje. Cizí slova mohou být vžitá toliko v určitých vztazích, zejména např. v zahraničním obchodě, kde fungují jako termíny technici ve výše uvedeném smyslu, takže srozumitelnost vyjádření rovněž nesnižují, nýbrž v tomto případě naopak spíše zvyšují. Takováto cizí slova pak výjimečně mohou být použita i v zákonném textu, jako např. slova resp. výrazy "charter" a "indemnizační prohlášení" v § 571 odst. 1/ a 686 odst. 1/ ZMO.

Budiž dále podotknuto, že právní věda, ač i ona by měla cizích slov používat s mírou a bez zmíněného snobismu, je při jejich používání volnější. Použití cizího slova se standardním významem totiž často usnadňuje a zjednodušuje vyjádření. Takovými slovy jsou např. autoremedura, alternativní plnění, kasace, reivindikace a žaloba negatorní atd. (Poslední příklad je zvláště instruktivní: pro negatorní žalobu existuje český výraz "žaloba zápůrčí", o němž ale zpravidla nikdo neví, co znamená, a neznají ho často ani právníci).

Žádoucí je konečně vystříhat se zbytečnému vytváření novotvarů, které mohou být buď absolutní (tj. slova, která dosud v jazyku neexistovala a byla uměle vytvořena), nebo relativní, právní, tj. slova, která již v jazyku existovala, ale nově se jim dostává právního významu nebo která už právní význam měla, ale dostává se jim právního významu nového. Příkladem absolutního novotvaru je např. slovo "odvolávka", příkladem druhého je "občan" ve smyslu fyzická osoba. Oba tyto neologismy se v naší právní řeči vžily, jsou však i jiné, (jako např. "úhrada za užívání bytu" místo "nájemné", které se nevžily a jejichž vytvoření patrně bylo zbytečné).

Na závěr je jistě zbytečno zdůrazňovat, že tato stať si nekladla za cíl létku vyčerpat, nýbrž jen naznačit některé problémy z látky dosud velmi málo vědecky zpracované a upozornit na možná jejich řešení. Jedním z okruhů otázek, jimiž se tato stať vůbec nezabývá, je mezinárodní aspekt právního pojmosloví a názvosloví, který má nemalou důležitost v perspektivě Komplexním programem RVHP postulovaného sblížení a popř. i unifikace některých částí právního řádu členských zemí RVHP. Této problematice se do jisté míry a nepřímo dotýká autorův článek uvedený v pozn. 7, k němuž se zde odkazuje.

PREAMBULE - OTÁZKA PRÁVNÍ VĚDY¹⁾

Dr. Csaba V a r g a, CSc.

Ústav pro státní a právní vědy Maďarské akademie věd

I. Pojem preambule. - II. Obsah a funkce preambule. - III. Normativní dosah obsahu preambule. - IV. Problém odůvodněnosti preambulí z hlediska socialistické právní politiky.

Úvodní formy legislativních aktů se vyvinuly souběžně se vznikem písemné formy právních předpisů v počátečním období vývoje práva. Přesto první kodifikace práva, tj. kodex Bilalamy, krále Esnunny, jež byla uskutečněna kolem roku 2 260 před naším letopočtem, neměla, pokud je známo, žádnou preambuli. Jednou z nejvýznamnějších a nejvlivnějších kodifikací starověku byl kodex Chammurapiho asi z roku 1694 před naším letopočtem. Tento kodex měl předmluvu a končil epilogem. Předmluva byla náboženským úvodem v oslavné formě, v básnické mluvě; tím, že poukazovala na poslání, velikost a činy panovníka, měla vytvořit rámec pro vyhlášení těchto právních předpisů. První psaná smlouva, která se nám dochovala, byla uzavřena Ramsesem II. a princem Chetou ve 13. století před naším letopočtem. Také ona měla preambuli, a také kodex Maniho, sepsaný ve 3. století před naším letopočtem, měl úvodní část ve své první kapitole. V ní byla zakotvena posvátnost systému kast a jeho nadpřirozený původ, tlumočený božskou osobností Maniho.

1) Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 13/1-2/pp.101-128/1971